

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Feneke József part 27.

A HALOTTI BESZÉD NEM-MÁSOLAT-VOLTÁRÓL.

Szinnyei József a Magyar Nyelv legeslegelső számában egy cikket tett közzé ily címűt: »A Halotti Beszéd másolat-voltáról.« Ebben először is — helyesen — megcáfolja Toldynak azon állítását, hogy a HB.-ben oly helyesírásbeli és nyelvtani egyenetlenségek volnának, melyek a HB.-et másolatnak bizonyítanák. Tovább azonban talál Szinnyei a HB.-ben olyan egy hangtani sajátságot, melyből ő is másolatnak ítéli e nyelvemlékünket. Szinnyei cikkének erről szóló részét, mellyel éppen nem érthetek egyet, szóról szóra idézem a következőkben:

... »Van a HB.-nek egy *hangtani* sajátsága, amely határozottan arra vall, hogy ezen nyelvemlékünk másolat, — úgy értvén a dolgot, hogy a reánk maradt szöveget a Pray-kódexbe nem maga a HB. fordítója írta bele, hanem más valaki. Ez a hangtani sajátság az, hogy a HB.-ben két külön nyelvjárásból, t. i. *ö-zöböl* és *ë-zöböl* való alakok vegyest fordulnak elő. Ilyenek:

1) *ö-zők* (*u*-val és *v*-vel írva): *zumtuchel* (szumtuchel), *terumteve*, *num* (háromszor), *vermut*, *szentucut*, *munhi*, *tumetivk*, *bennetuc* (olv. szömtökkal, terömtévë, nöm, vermöt, szentökököt, mönny, tömetjök, bennetök) és még egynéhány;

2) *ë-zők* (*e*-vel és *i*-vel írva): *eleve*, *gimilc-*, *gimils-* (vagy *gümilc-*, *gümils-*, többször), *gimilcictul* (v. *gümilcictul*), *meret*, *eneyc*, *evéc* (kétszer), *míge*, *nemenec*, *ember* (kétszer), *kegilm-* (kétszer), *lelic*, *kegiggen*, *erette*, *peter*, *ketnie*, *lilkiert*, *helhezie* (olv: *elëvë*,¹ *gyimëlcs-* v. *gyëmëlcs-*, *gyimëlcsëktül* v. *gyëmëlcsëktül*, *mérëtt*, *ënnëjk*, *ëvëk*, *mëgé*, *nëmënek*, *embër*, *këgyilm-*,¹ *lëlëk*, *këgyidjën*,¹ *ërëttë*, *Pëtër*, *këtnië*, *helyhëzjë*) és még egykettő.

Ezt a kétféleséget lehetetlen másképp megmagyarázni, mint

¹ Magam olvasása szerint: *elëvé* v. *eleve*, *këgyëlm-*, *këgyëdjën*.

úgy, hogy az eredeti szöveget idegen ember másolta, aki más vidékről való volt, mint a fordító. Az előtte fekvő szöveget, mikor jól ügyelt rája, híven másolta, mikor azonban kissé lankadt a figyelve, egyes szavakat vagy szórészeket ártírt a maga nyelvjárása szerint. Tudjuk, hogy ez a régi másolóknál egészen közönséges dolog volt. (Szinte érthetetlen, hogy némely alaptalan állítás milyen könnyen talál hívőket és meny nyire begyökerezik a köztudatba, noha egészen kétségtelen tények szólnak ellene. Ilyen az is, hogy a HB. *ö-ző* nyelvjárás szerint van írva. Dehogy is van! Hiszen több benne az *ë-ző*, mint az *ö-ző* nyelvjárásra valló alak.)«

Idáig az, amit Szinnyeie cikkéből itt idézni akartam.

Szinnyeie e legfontosabb nyelvemlékünk nyelvjárásának megállapításában azt a hibát követi el, hogy összehasonlíttja két fő nyelvjárásunk mai állapotával annak a hétszáz esztendő emlékének nyelvjárását, s mivel az se az *ö-ző*, se az *ë-ző* nyelvjárás mai állapotával nem egyez, kész a sentencia, hogy a HB.-beli nyelvjárás két írónak, különböző nyelvjárást beszélőknek a nyelvéből van összekeverve, még pedig úgy, hogy inkább *ë-ző*, mint *ö-ző*. Ebből a módszerből hiányzik a történeti szempont, pedig e nélkül nyelvünk történetének egy emlékével se boldogulunk. Próbálja meg csak valaki *ö-ző*nek ismert nyelvemlékeinket összehasonlítani Nagykörs, Kecskemét, Szeged nyelvével: kiderül, hogy egyetlen keveretlen *ö-ző*, tehát nem-másolat nyelvemlékünk se akad egész 1844-ig — ugyanis abban az évben kelt Petőfinek ez a verse: »Hírös város az aafödön Kecskemét . . .« (Ebben már *scegin* és *mige* helyett *szögény* és *mög* van!) Az *ë-zés* és *ö-zés* ugyanis már a honfoglalás után a magyarság végleges letelepedésekor megvolt ugyan mint nyelvjárási különbség,¹ de nem oly mértékben, mint ma, midőn az *ë-ző* nyelvjárások *ë* hangjának az *ö-zőkben* — kevés kivétellel — következetesen *ö* felel meg. Az *ö-zés*nek illetően kifejlődése évszázadok folytonos munkája. Föltéve, hogy nyelvünk történeti korának kezdetén, midőn már észlelhető az *ö-zés*, lett volna mai értelembeli *ö-ző* nyelvjárás, azt *ë-ző* alakokkal kevertté tették volna a megrövidülő *é* hangok. Természetes tehát, hogy minél inkább megyünk vissza nyelvemlékeinkben, annál sűrűbben fordulnak elő az *ö-zőkben*

¹ Balassa: A magyar nyelvjárások keletkezése, 32.

is az *ě* hangok, sokszor ott, hol ma az *ě-ző* nyelvjárások is *ő-t* ejtenek (*szěrnyű, gyětěr, fěsvěny, kěnyěręg*). Figyelembe véve azonban nyelvünknek azt a törvényét, hogy fiziológiai hangváltozással az *ě* hangból fejlődik ugyan *ő*, de viszont nem, *ő-ző* nyelvjárás emlékének kell tartanunk az oly nyelvemléket, melyben vannak oly alakok, melyek a mai *ě-ző* nyelvjárásokhoz viszonyítva *ő-zők*.

Hogy tehát a HB.-ben vegyest fordulnak elő *ě-ző* és *ő-ző* alakok, ez még nem bizonyítja azt, hogy a HB. nyelvjárása keverék, tehát hogy maga az emlék másolat. Ezt csak akkor lehetne állítani, ha az *ě-ző* és *ő-ző* alakok váltakozása következetlen volna, nevezetesen ha ugyanazon szó vagy szóelem hol *ě-zőnek*, hol *ő-zőnek* volna írva. Ez azonban éppen nincs így. Az *ěszik* íge ötször fordul elő, mind az ötször *e*-vel írva; a *gyümölcs* hatszor, mind a hatszor *i*-vel írva; a *kěgy*- mind a háromszor *e*-vel, a *kěgyělm*- képzője mind a kétszer *i*-vel; a *lělek, lělki*- egymásnak megfelelően mind a kettő *ě-zőnek* írva; az *ěrettě* a megfelelő *měrett*-el együtt szintén; az *emběr* mind a kétszer *ember*-nek van írva. Viszont a többes második személyű birtokos rag mind a háromszor *-tők* s ennek megfelelően a többes első személyű is *-mők* s a többes első személyű személyrag is *-jők*; a nominativusban mássalhangzón végződő szókban a tárgyrag előtt a magánhangzó háromszor is *ő*, a határozó *-n* rag előtt s a többes *-k* előtt szintén, kivéve az egy *gimilcictul* alakot; *něm* (tagadó szó) mind a háromszor *nöm*. Láthatjuk tehát, hogy a HB. nyelvjárása feltűnően következetes, tehát nem két vagy több leírónak nyelvjárásából van összekeverve. Ha tehát Szinnyei a HB. hangtani sajátosságából akar következtetni annak másolat vagy nem-másolat voltára, akkor épp az ellenkező eredményre kell jutnia, mint amire jutott: arra kell nevezetesen, hogy a HB. nem másolat.

Fölvetem azt a kérdést is, vajjon nem keverék-e a HB. nyelvjárása oly értelemben, hogy az egy leíróé ugyan, de az az egy ember két nyelvterületen is tartózkodott hosszabb ideig, egy *ě-zőn* és egy *ő-zőn*, úgyhogy — mint ma is igen sok tanult ember — keverék nyelvjárást beszélt s az egyik szót vagy szóelemet *ě-zőn*, a másikat *ő-zőn* ejtette ki? Ez ellen is bizonyíték ama tapasztalható következetesség. Nagyobb igazság kedvéért azonban tegyük meg azt is, hogy vizsgáljuk meg egyenként azokat a nem *ő-ző* alakokat.

Nagykőrösön nem-*ö-ző* alakban fordul elő több oly szó, melynek nem-*ö-ző* volta miatt hajlandó Szinnyei a HB. nyelv-járását keveréknek tartani. Világos, hogy ha azok az alakok Nagykőrös mai nyelvjárását nem vetkőztetik ki *ö-ző* mivoltából s nem teszik keverékké, nem a sok száz éves HB.-ét se. A dunántúli *ë-ző* nyelvjárásokban hallani: *lököm*, de Nagy-kőrösön csak: *lelköm*, *lelköd*, *lelke*, *lelkös* állat stb. stb. A *nem* (genus) szó nem ismeretes; *nömös-t* ugyan mondanak, de nincs *nömzet*, *nömzetség*, *nömzetös* uram, hanem csak *nemzet*, *nemzetség*, *nemzetös* uram. *Kegyelöm*, *kigyelmed* van Nagykőrösön, nem *kögyelöm*, *kögyelmed*. A *mennyi-t* nem mondják *mönnyi*-nek. *Mentök* 'libero' nem *möntök*; *möntök*: 'itis.' A *mentés* nem *möntés*. Tehát ezekből is kitűnik az, hogy a *lilki ert*, *nemenec*, *kegilmet*, *kegilmehele*, *kegiggen*, *menyi*, *mente* alakok nem bizonyítékok a HB. *ö-ző* volta ellen.

Vegyük sorra a HB.-beli nem -*ö-ző* alakokat más szempontból!

A *lëgyën* első magánhangzója valaha hosszú volt: ma is él a *lëgyën*. Az *ëszik-é* szintén az volt. A *lëlki-* első magánhangzójának hosszúságát bizonyítja a *lëlék* szó. A *nëm* (genus) magánhangzójának eredeti hosszúságát a *minëmü* örzi ma is. A *köt* < *kët* eredeti hosszú magánhangzójára mutat finn megfelelője: *köyttä*. A *mënni* alpszava a *mi* kérdő névmás; ismeretes a régibb nyelvből a *minyi* változat. A nyelvhasználat ebben is, az *ös* szóban is (*isemucut*) az *i* hangot mutatja eredetibbnek. A *gyümölcs* honfoglalás előtti török jövevényszó, mind a két magánhangzója *i* volt. *Pëtër* szláv jövevényszó; semmi esetre se vehettük át *Pëtör* alakban. Tudva ezeket s tudva azt, hogy mind a hosszú *é*, mind a rövid *i* csak *ë* hangon át válhatott *ö* hanggá, világossá lesz előttünk az, hogy szükségképpen kellett lenni oly időnek, melyben az elősorolt alakokat *ö-ző* nyelvjárásaink is *ë-zők*-nek ejtették. Érthető tehát, hogy *ö-ző* nyelvjárásunk hétszáz éves emlékében ez alakokat leljük: *legenec*, *eneyc*, *emdul*, *evéc*, *lelic ert*, *nemenec*, *ketnie*, *menyi*, *isemucut*, *gimilcictul*, *gimilce tvl*, *gimils tvvl*, *gimilstvvl*, *gimilsben*, *gimilsnec*, *peter*.

Azt hiszem, senki előtt nem kétséges az, hogy ez elősorolt szókban az *ö* helyén *é* vagy *i* hang volt s hogy *Pëtör* szavunkban az *ö* hang nem eredeti. Próbáljuk már most így megfejteni a HB. többi nem -*ö-ző* alakját is.

Embër összetett szó, utótagja ugyanaz, ami a szintén összetett *férj* (>*fér-*) szavunké. Igazoltnak tarthatjuk tehát Budenz azon föltevését, hogy az eredetibb alak **embër*. Az *érëtt* névutóban véleményem szerint nemcsak a lokativusi *-t(t)*, hanem a lativusi *-é* is benne van, mint ezekben is: *elött* (<*elë-tt*) *hanyatt* (vö. vog. *xâni, k'ânä*; **hanyá-tt*) *hanyatt*, mint *miátt* > *miátt*), *hosszatt* (vö. *hosszá* 'diu') Véleményem szerint tehát az *érëtt* névutó eredetibb alakja **érëtt*. *Mëg-* ige-kötõnk cseremisiz megfelelõjének ragos alakja: *mõnges̄, manges̄*; *ég* ígénk cseremisiz megfelelõjének 1. személye: *ængem*. Ha e két cseremisiz alakkal összevetjük magyar egyértékésüket, jogossá válik az a föltevésünk, hogy mint az *ég* ige maig, úgy egy ideig a *mëg-* ige-kötõ is megõrizte az explozivája elõl elveszett nazális emlékét hangzója hosszúságában, hogy tehát amaz ige-kötõ eredetibb alakja **mëgé* v. **mëg-* s késõbb rövidült meg, mint *mëg* (<*mëg*) kötõszavunk is. A *lëlek* szavunk vogul *läl* <*lälä, lili*, finn *löyly*, norvég-lapp *lëeüla, lëeüji* megfelelõi deverbális képzéseknek látszanak, tehát ez adatok és véleményem szerint a *lëlek* a deverbális *-ék* képzõvel származott, mint *rejték* > *rejték* 'latibulum'. Ha pedig a *lëlek* szóban Szinnyeivel csak diminutív képzést látunk, akkor sem kell éppen az egyszerű *-k* képzõt gondolnunk benne, hanem az összetett *-ék* képzõt, s akkor a vogul *läl*, az osztják *lil*, a zürjén *lol*, a votják *luil*, az észtl *leil* szavakhoz úgy viszonylana a **lëlék* > *lëlék* > *lëlöök*, mint a vogul *püt*, az osztják *put*, a cseremisiz *pot*, a finn *pata* szavakhoz a *fazék* (>*fazék-as*; vö: *könyék* > *könyök* > *könyök*.) Nem gondolom tehát merésznek azt a föltevésemet, hogy a *lëlék* eredetibb alakja **lëlék*. A *helyhëz* szóban — mint nemsokára bővebben ki fogom fejteni — a *-h-* nem képzõ, hanem oly hiátustöltõnek támadt elem, mely az alapszó teljesebb alakja meglétekor (**helye-*) került oda rákövetkezõ magánhangzó elé. Tehát szerintem a *helyhëz* szóban a *-h-* elemet nem számítva van denominalis képzõbokor, mely aligha más, mint az, mely a *fáész, fáíz* szóban jelentkezik. Föltevésem szerint a szóban levõ alak így fejlődött: **helye-h-éz* > **helyhëz* > *helyhëz*, mint **viszo-h-á* ~ **viszo-j-á* ~ **viszo-v-á* > *viszha* ~ *viszja* ~ *viszva* > *vissza*. A *këgyelëm* szónak Budenz adta etimológiája alapján föltehetjük, hogy elsõ szótaga valamikor hosszú volt. Az *-alom, -elëm* képzõt a frekventatív *-ál, -él* és a

deverbális főnévképző *-m* összetételének tartva, a *këgyëlm-* második szótagának eredetibb hosszúsága is (**këgyëlm-*) föltehető. A *këgyëd-* képzője frekventatív *-d*, melynek eredetibb finnugor alakja **-nd*; tehát a képző exploziváját éppugy megelőzte egy már elveszett orrhang, mint a *mëg-* igekötőnkét s *ëg* ígénékét és valamint e két szónál az imént, úgy most is a szóban levő képzőnél föltehetjük, hogy az orrhang eltüntével az előtte lévő magánhangzó megnyúlt. Erre nézve a mi képzőnk rokon nyelvekbeli alakjait: moksza- mordvin *azë-nd-äms*, finn *rake-ntaa*, *rake-nd-ay-* vessük össze *ad* ígénék azon nyelvekbeli megfelelőivel: mordvin *andäms*, finn *antaa*, *anda-*. Ez összevetés után valószínűbbé lesz az a föltevésünk, hogy valamint *ad* ígénék eredetibb alakja *äd*, úgy a *këgyëd-* ígée **këgyëd-* volt. Fehér vm.-ben az ajtó, mikor eresztekeiben tágulni kezd, úgyhogy rések kezdenek rajta támadni s a külső világosság bever rajta, a belső mécsvilág pedig kiszűrődik rajta, akkor az ajtó nem *nyíladozik*, hanem *nyíladozik*. A fa pedig a szélben *hajladozik* erre-arra. — A *rész* szó tárgyragos alakjában mai nyelvünkben a rag előtt nincs magánhangzó: *rész*t. Ha Munkácsi etimológiája helyes (Nyr. 9 : 348), akkor a *rész*t valaha **részé-t*-nek hangzott, ugyanis szerinte a *rész* szó egykor hosszú magánhangzóra végződött: **résző* ~ **részé*.

Hátra volna még két szó: *ment* és *szëgény*. A *ment* ígéről már említettem, hogy annak nem-*ö-ző* alakja nem ellenkezik az *ö-ző* nyelvjárás természetével, s hozzátehetem még, hogy se *e-ző* alakja az *ë-ző* nyelvjáráséval (Tabajdon, Fehér vm., *ment* ,liberat,' *mënt* ,ibat'). A *szëgény* szót a Debreceni kódexbeli, *i-ző* nyelvjárással író negyedik kéz *i-ző*-nek írja: *zyghenyeknek* (525), *zyghenyeketh* (529). Úgy hiszem, ezeket hosszú *i*-vel kell olvasnunk és hogy a mai *szëgény* ~ *szegény* ~ *szögény* eredetibb alakja **szëgény* ~ *szígény* volt. *Tësz* ígénének ma szintén nincs *i-ző* alakja: *tësz* ~ *tesz* ~ *tösz*, de eredetibb alakja *tësz(ën)* ~ *tísz(ën)* volt s az említett kódexíró így jelöli: *tyzem* (522). [Sylvester is: *tísz*i, *tíszem* stb., l. NyK. 38 : 36.]

Mindezek után pedig nyugodtan állíthatjuk, hogy a HB nyelvjárása éppen nem keverék nyelvjárás, nem is *ë-ző*, hanem *ö-ző*, s *ë-ző* alakjainak nem-*ö-ző* voltát többé-kevésbé meg is tudjuk magyarázni. Mindenesetre, ha nyelvemlékeinkben vegyest látunk *ë-ző* és *ö-ző* alakokat, ha egyéb okunk nincs rá, nem szabad nyelvjárásunkat keveréknek mondanunk, hanem igye-

keznünk kell belőlük megfejteni az *ő*-zés történetét. Amennyiben egy egylapos nyelvemlék alapján e kérdéshöz hozzá lehet szólni, úgy látszik a HB.-ből, hogy az *ő*-zés mássalhangzós ősi ragjaink előtt kezdődött a szótó végső hangzójában s összetett képzőink hangzójába jutott el legkésőbbre.

Íráshibát hármát talál Szinnyi a HB.-ban.

Az egyik ismeretes, t. i. hogy a *Ményi milasztben* kezdetű mondatból kimaradt a latin szöveg *dominus deus*-ának megfelelő alany. A másik hibát Szinnyi veszi észre és igazítja ki, — helyesen — t. i. *turchucat* van *turchat* = *torkát* helyett. A harmadik íráshibára nézve lássuk Szinnyi szavait:

... Az *emdul* ('eendel') alak ... sok fejtörésbe került a nyelvészeknek, mert szemet szúrt benne az *m*, s ennek sehogy sem sikerült kielégítő magyarázatát találni. Pedig ennek, mint sok más dolognak is, amely érthetetlennek látszik, igen egyszerű a megfejtése. Az *emdul* hiba e helyett: *emdul* (azaz *éndöl*; *vö*: mert valamely napon abban *ejéndesz*, halálnak halálával halsz meg, Károli bibl. Móz. I. k. II: 17). Ezt a hibát csak olyan ember követhette el, aki idegen szöveget másolt, mert az *m* csak az *m* hibás olvasásából származhatott.

Igy Szinnyi. Hogy az *emdul* íráshiba, abban valószínűen igaza van. Lehet, hogy igaza van abban is, hogy azt *eindul* helyett valónak tartja. Abban azonban semmi esetre sincs igaza, hogy azt *éndöl*-nek olvassa; nincs pedig azért, mert az *-énd* képzőnek nincs *-ind* változata. Tehát az *eindul* *i* betűjét *é*-nek kellene olvasnunk: *éndöl*.¹ Lehet azonban az is, hogy *emdul* *endul* helyett való íráshiba, akkor az író azt a hibát követte el, hogy az *n*-nek egy szárával többet húzott; ez esetben azt az alakot *éndöl*-nek kell olvasnunk.

Látván már most, ami van, íráshibáját a HB.-nek, tegyük azt a font egyik serpenyőjébe és tegyük másikába a keveretlen, következetes nyelvjárást: melyik nyomja le a másikat? Én ez utóbbit nézem súlyosabbnak s ha már másolat és nem-másolat közt kell választani, én a HB.-et nem-másolatnak tartom.

(Kunszentmiklós.)

MESZÖLY GEDEON.

¹ Ugyanazon okból én is így olvasom A m. nyelv című munkám 1907-i német átdolgozásában (ez egyúttal felelet Szeremley Cs. L. könyvről való ismertetésének egyik kérdésére NyK. 38 : 183). Kettőnk nézetét megerősítik most az *-énd* képző kiejtésére vonatkozó pontos adatok Trócsányi Z. értekezésében NyK. 1908. 20 és 52. — S. Zs.

A DATÍVUS TÖRTÉNETÉHEZ.

Ha két nép olyan szoros érintkezésbe jut, mint a honfoglalás idején a magyar az óbolgárral s a pannóniai szlávssággal, akkor a két nyelv nemcsak a szókincs, hanem a kiejtés s a nyelvtani szerkezet tekintetében is okvetetlen nagy hatással van egymásra. A magyar szlávistákat évtizedek óta úgy szólván megigézte a jövevényszók kérdése, mintha az egész nyelvtudomány csupa szófejtésből állana.¹ Pedig époly fontos, sőt még fontosabb az a kérdés, minő hatással volt a szlávsság a magyar mondatszerkesztésre. Egnéhány idevágó részletről már eddig is volt szó (de ez nem szlávistáink érdeme): régebben vitatták már az igekötők használatában mutatkozó szláv hatást,² később érintették az infinitívus s egyes határozói szerkezetek használatának a szláv használattal való egyezését.³ De sok más tekintetben is érdekes ilyen összehasonlításokat tenni, hiszen a szláv nyelvekre nézve remek segéd-eszközzel rendelkezünk Miklosich összehasonlító mondattanában.⁴ Ezúttal csak két érdekes egyezést kívánok kimutatni, mely a datívus használatára vonatkozik.⁵

I.

Az első a datívusnak a főnévi igenévvel való sajátzerű kapcsolata, az úgynev. *dativus cum infinitivo*. Nem szólunk itt az olyan kifejezésekről, mint pl. *csak nekem kell v. szabad kimennem*, mert itt a datívus szorosán a *kell, szabad* stb. szókhoz tartozik, hanem az olyan szerkezetekről, melyekben ilyen datívussal járó szók nincsenek, mégis datívus van s ez foglalja magában az infinitívusnak alanyát, cselekvőjét vagy pedig a *lenni* infinitívusnak kiegészítőjét. Ez a szerkezet egészen egyértékű a latin s görög *accusativus cum infinitivo* szerkezettel s valamennyi szláv nyelvben egészen közönséges pl. a gondolást, akarást, parancsolást,

¹ A cikkírónak nincs egészen igaza: csak azokra az érdemekre kell utalnunk, melyeket szlávistáink legrégebb helyesírásunk kérdésének tisztázása körül szereztek. *A szerk.*

² L. e. kérdéstről Budenz J. nagyfontosságú értekezését: *A magyar meg igekötőről*, NyK. 2. k. [Vö. most Simonyi: *Die ungarische Sprache* 250—252. De ezzel szemben Asbóth O. cikkét a *Nyelvtudomány* f. é. első füzetében.]

³ Simonyi: *A főnévi igenévről*, Nyr. 19. k. és M. *Határozók* 1: 26.

⁴ *Vergleichende Syntax der Slavischen Sprachen* (Vergl. Grammatik. IV. Band). *Zweiter Abdruck, Wien 1883.*

⁵ Ezt csak érintette Simonyi MHat. 1: 307.

kérést jelentő igék mellett is. A magyar nyelvben nem terjedt el ennyire, hanem csak egyes esetekben használták vagy használják. Ez a két körülmény a szláv hatás mellett szól.

1. A régi nyelvben a *történik* ige mellett:

Ez ifjak közül kegyéglen *ha valamelyiknek történik vala megkórulnia*, a király ezt ottan kiviteti vala (KazK. 88). Történék ke[dég] e szent házasoknak Jeruzsálembé menniök (TelK. 20). Ne történjék nekem szólni ő szájával (NádorK).

2. A régibb s az újabb nyelvben, ha az alany infinitívus, az állítmány pedig melléknév vagy elvont főnév:

Ha *képös* volna annak lenni, hogy az ő testök pokol tűzébe vettetnéjük (Sándor K. 7). Az testeknek pogány módon morcongattatni éktelenség (Zvon. Post. 2 : 414). Mivelhogy ez nagy veszedelem jobbára az egy asszony Hélena miatt történt, nem *méltó* annak egy óráig is élni. Melyet hallván a sokaság, hasonlóképen kiáltják, hogy nem méltó Hélenának élni (Haller: HHist. 3 : 257). Nem méltó senkinek az örökségből kivettetni, azért, hogy a természetnek törvényét követi (uo. 2 : 5). Atyának úgy bánni saját gyermekével, mint te bántál velem, ez hallatlan kegyetlenség (Pet. Tigris és h. 4 : 8). — Ide csatolhatjuk ezt a mondatot is: A szív első lángjainak imígy visszacsapódni, s ezen visszacsapott lángnak el nem tudni oltódni, ily sorssal egy gyenge szűznek kín lehetett vivódni (Kisfaludy Sándor Tátika 1 : 56).

3. Régibb szótárainkban néha pusztán magában is előfordul az infinitívus a cselekvőt kifejező datívussal, pl. »*megakadni a szekérnek* : implicari, impediri currum, des Wagens Hemmung« PP.; »adpluo: *ráesni az esőnek*« Márton J. lat.

4. A *lenni* mellett a kiegészítő névszó van sokszor datívusban (a régi nyelvben sokkal gyakrabban, mint a maiban):

Ki akar nyugodalmasnak lenni (Horv. K. 256). Ne akarj olyanak lened, amely embőr istent késérti (VitkK. 5). Irgalmasoknak igyekezzünk lenni egymáshoz (Born, Préd. 429). Egy titokzatosnak s érzelmesnek lenni akaró románc (Haraszti Gy. Jelentés az 1904-i Kóczán-pályázatról). — Fellette nyers és szemesnek *látszott* lenni. (Fal. 274). — Oktatta, magyarázta neki, milyen szép a megtérő élete, mit tesz erkölcsösnek lenni (Mikszáth). — Vak is láthatja, úgymond, hogy ma már leghasznosabb haszontalannak lenni (Arany : Arist. 3 : 178). — Calepinus szótárában: proferre, *használatosnak lenni*. — Annyi művészetnek alkalmazása, mely a művészetet láthatónak lenni ne *engedje* (Tudománytár 1839. 118).

De az ilyenek előfordulnak a régieknél *-nek* nélkül is, újabban pedig többnyire emígy használják:

Eladott lenni: venire (Verancsics szótára). Akitől Luther kívánna szabados lenni (Balásfi, NySz). Inkább választottam elvetett lenni, hogysesem

a bűnösök hajlékiban lakni (Madarász: Evang. 190). Egyből kettőt tenni, kettőből egy lenni, kiki ezt jól megfontolja, mert . . . holtig való állandó fogság (Amade: Vers. 65). — Márton József is így írja szótáraiban: inficio: rest, tunya, henye lenni; sich gleich bleiben in Reden etc.: állhatatos lenni. — Jó lenni nem tanult, mert annak született (Csokonai: A lélek halhatatl. VI.). Félnek rendzavarók lenni. (Petőfi).

Abból immár nincsen semmi, szűzi daccal tündér lenni (Arany: Rege). Legnagyobb cél pedig itt e földi létben ember lenni mindig, minden körülményben (Domokos napra). Becsületes lenni annyi mint egynek kétezerből lenni kiszemelve (Hamlet¹ 50). Úgyde azt hogy találnád még ki, ennyi jóhoz, hogy megtanuljak sánta lenni is? (Aristoph. 3: 7). Nem jobb-e cserbe hagyva eddigi erkölceit, gaz s hitvány lennie? (uo. 177). Igyekezünk nyájas, kellemes, udvarias lenni (Hátr. próz. 223). Mely burlieszk-lenni-akaró hangulatból aztán a költő egyszerre magas pathoszba szeretne ugrani (uo. 232).

Egy hon nemtője lenni, mi szép egy gondolat (Garai). Alázatos látszik lenni (Háromszék, M.-Nyelvészet 6: 233).

Kölni s mégis igaz maradni, ez a nagy feladat (Gyulai). Nem tartotta elégnek egy egész élet fájdalmanak enyhítésére *Petőfi özvegye maradni* (Koltai: Arany J. 30).

Majdnem mindezekhez találni hasonló mondatokat a szláv nyelvekben (l. Mikl. 619—621): óbolg. *ne dobro jestü mnogomü bogomü byti* non convenit multos esse deos = nem jó sok istennek lenni; cseh: »dobře živu býti a cnostně hodí se k zdraví těla i duše recte vivere (vivum esse) prodest etc.« = jól élőnek lenni hasznosabb. — S a dat. cum inf. magában is előfordul szótári magyarázatban, úgy mint a magyar szótárakban. Miklosich egy orosz szótári példát idéz: »*pozasnuti* wird akad. durch *zasnuti mnogimü* lat. *multos obdormiscere* eklárt.«

5. A *kell*, *lehet*, *illik*-féle igék (és *szabad* stb.) mellett két datívus szerepel ma is érvényes szabály szerint: az egyik az igéhez, a másik az infinitívushoz csatlakozik, de ez a másik tkp. az elsőnek kiegészítője, s ez az állandó viszony őrizte itt meg a mai nyelvszokásban is az infinitívus melletti datívust:

Valamely lehetetlen a *tűznek melegnek* nem lenni, szintén olyan lehetetlen a *hitnek* teljességgel *gyümölcstelennek* lenni (Matkó: BCsákány 313). Néked enyémnek kell lenned (Kaz. Regék 230). Makverő embernek kell kendnek lenni (Nyr. 10: 327). Mindig tudja, mit mivel, tetteiért felelősnek kell [neki] *maradnia* (Greguss: Shak. 261). — Érdekes mondat a következő: »Haszinte ily boszut álla is a szegény leányért, de *annak* nem kellett volna *maga* lenni *hóhérjának*; . . . akit annak előtte szeretett, . . . annak egyszersmind *hóhérja lenni* irtóztató kegyetlenség« (Mikes 63. lev.).

6. A *hagy* igét csak ‚relinquere‘ értelmében kötjük össze a személy datívusával (*nekem nem hagyott a húsból, hagyj neki békét*), de ‚sinere‘ értelmében a személynek tárgyesete járul hozzá: *hagyj engem békével! mért hagyod így sírni ezt a gyereket?* Nem hadlak titeket dihösködnötök, ragadoznotok, téstova hánynotok (Telegdi: Fel. 7). Mire hadsz minket meghalnunk? quare morimur? (MA. Bibl. 1 : 45.) — És mégis azt mondjuk: *hadd* [azaz hagyj nekem, engedd nekem, hogy] *menjek!* S a régiségben és itt-ott még a mai dunántúli népnyelvben az infinitívus mellett is datívussal fordul elő a *hagy* és *enged* ige. Példák:

Igaz úton *engedj énnekem* tehozjád jünem (ThewrK. 238). Inté a szízeket, hogy a lámpásoknak meg ne *hadnának* alunnia (KazK.). Az ártatlanoknak csak sírni sem hadnak (RMK. 6 : 10). Mi ellenségink fáradt testiünknek nyugodni sem hagyának (85). Az holtaknak nem hadnak nyugodni, hanem az új csontjokat kihányják (Félegyh. Tan. 513). Már csak éjjel hagyta énnekem nyugodnom (Balassa B. Szil. kiad. 37). Tűz engem gazdagsága nem hágy néki alonni : saturitas divitis non sinit eum dormire (Kár. Bibl. 1 : 627). Nem hágy senkinek magán szegezettetni, hanem földhöz veri ellenségét (Pázm. Pr. 121). Ezokáért tégedet megnyomorított és éhöz-nöd hagyott teneked (Szárászi : Cat. Q 2). Kiknek felel Nagy Sándor: Én is örömet békeségben laktam, de oly indulat lakik bennem, mely nékem nem hagy nyugodnom. És ezeket szólván békeségben hagyja őket (Haller: HHist. 1 : 44). A kis lánynak nem hágy alunni (ez a fiú, Vas vm.). Majd a mamája nem szereti, mert maga nem hágy neki alunni (Fehér vm. Rác-almás). Hagyjon nekem tolni (kis kocsirol volt szó, uo.).

Néha az infinitívus jelölte cselekvésnek alanya mellett (melyet a datívus fejez ki) ki van téve vagy oda van értve e cselekvésnek tárgya is, s ez a szerkezet újabb íróinknál is előkerül, sőt az *enged* igével egészen közönséges.

Mérges férgeknek rágniok és fuldálniok hadnak (téged, Peer K. 42). Ez világi mulandó életnek ne hadd megcsalni magadat (Levt. 2 : 73). Ábrahámnak nem hagyja az Isten megölni őtet (Szék. Krón. 12). Ha kihoztál minket, Uram, Scythiából, ne hagyj pusztítani mi ellenséginknek (Thaly: Adal. 2 : 14). Oly lusta kelméből vagyunk, hogy rázni hagyjuk a vésznek szakállunk' (Arany: Haml. 1. kiad. 126). Lásza Nyitra vármegye is, ha *engedik-e* ilyen kevés népnek magokat dúlatni és pusztítani (165). Nem engedem leszakasztanod (Ungv. Tóth L. Vers. 84). Világért sem engedte magát semmi asszonyfélének megcsókolni (Jókai: Eppur si m. 4 : 74). Egyetlen egyszer engedett egy pillantást vetni szívébe egyik rokonának (Jókai Emlékb. Jósika felett).

Ezt a szerkezetet sokkal könnyebb megmagyarázni az

infinitívus célhatározó értékéből, mint a tárgy nélkülit. »Ábrahámnak nem hagyja az Isten megölni őtet« = Ábrahámnak nem engedi át Isten Izsákot, hogy megölje. (Vö. »Szép arany hajait rózsákkal hintette, reggeli szellőnek fújni *eresztette*« Gyöngy. MV. 2 : 1 = eleresztette a szellőnek, hogy fújja. Pártaövének csatját néki tartani *adá*, PeerK. 3 *Kívánok* Isten-től szerencsés pünkösd ünnepet érni Kdnek, Lev. 2 : 315.) Ennek az analógiájára alakulhatott aztán a másik, a tárgy nélküli szerkezet, épúgy mint pl. az *akarok kenyeret enni* (= akarok kenyeret evésre) szülte ezt a tárgy nélküli szerkezetet, melyben aztán az infinitívus vette át a tárgy szerepét: *akarok enni*. — Ilyenformán a *nem hágy nekem nyugodni* féle mondatforma kifejlődhetett minden idegen nyelvi hatás nélkül. Mégis elég feltűnő, hogy a 'hagy' jelentésű igéknek ez a szerkesztése a szláv nyelvekben is megvan, s az eddig mondottak után itt is föltehetjük a történeti kapcsolatot. Szláv példa (vö. Mikl. 853—4): Óbolg. *ne daděaše imi glagolati* Luk. ev. 4 : 41. (= »nem hagy vala [nekik] szólniok« JordK.)

II.

A másik nevezetes egyezés, amelyet ezúttal tárgyalni akarok, a datívusnak birtokosul, genitívus gyanánt való egyező használata. A HB. korában, mikor a datívusi *-nek* is félig-meddig még névutó volt, mert hiszen nem illeszkedett, mégis már genitívusul használták: *levn halal nec es pucul nec feze, halal nec halalaal Holz*. — Ugyanez a használat szlávság szerte egészen közönséges. Miklosich azt mondja róla: »A datívus kifejezi a hozzátartozás viszonyát, melyet genitívussal is jelölnek. Mint a megfelelő genitívus, ez a datívus sem az igéhez s általa az egész mondathoz tartozik, hanem a főnévhez, s ennek jelzőjéül szolgál. Sokszor kétes, vajjon a datívust az igéhez vagy a főnévhez kell-e érteni. Nem lehet föltenni, hogy a két kifejezőmód [t. i. a genitívussal és a datívussal kifejezett birtokviszony] teljesen egyértékű« (605). Miklosich számos idézete közül hadd említsek egy párt:

Óbolg. *poidemü vysi mēstu vašemu sūboru* = elmegyünk mindnyájan *gyűlésteknek* helyére; *(čisti) boga tvorčica nebu i zemi i morju i vsēmü..* = teremtőjét az égnek és földnek és mindennek . . ; *carštvu ego ne budetl konica* Lukács ev. 1 : 33 = az ő királyságának nem leszen vége (»ezt azonban másképp is lehet magyarázni«, mondja Miklosich, t. i. nem genitívusnak, vö. *véget vet neki* stb.) = szlov. *njegovemu kraljestvu ne bô konca*. Szlov.

bog je oče vsê m ljudem = Isten az atyja minden embernek; *vino zveseli srce človêku* = a bor fölvidítja szivét az embernek. Szerb *djevojke su iskop, ali i čast kući* = a lányok romlása, de díszé is a háznak. Kisorosz *pes psu brat* = kutya *kutyának* barátja; *smotry kôñca kožnôj spravi* = tekintsd a végét minden *dolognak*. Így a cseh, lengyel stb.

Különösen nevezetes az egyezés a szlávtság s a magyar régiség és népnyelv közt a személynévmások datívusának birtokos használatában. Csak vessük össze egymással a következő két példacsoportot:

a) A magyarból:

De qui legen neki atia ozut nem tudhotyuc (Königsb. töredék). Ewneky teb tarsy ewrzewtek: plures ejus socii aspexerunt (EhrK. 63). Ewneky haznalattyarol mend ygen czudalkodnakuala: de perfectione [illius] omnes mirabantur (uo 101). Megnyerytek ewnekyk lelkeket: animas illorum (uo. 105). Imadsagnac dícerete es v neki nag haznalat't'a (Guary K. 51). Lattuk neky czyllagat (DebrK. 335). En vagyon [vagyok] ty nektek vratok: ego sum dominus vester (JordK. 103). Hywa hwneky newet Jesusnak: vocavit nomen ejus Jesum (uo. 358). Mynekwnk Abraham atyank: patrem habemus Abraham (uo. 361). Gondolkodyk w neky terwenyebé: et in lege ejus meditabitur (KulcsK. 1.). Gyorsok w nekyk labok: veloces pedes eorum (KesztK. 43). Fwal wneky zele: flabit spiritus ejus (uo. 405. s még sokszor). Halwan az azzony nekem bezedemeth (TelK. 298). Lelki atyáimat nem tiszteltem és nekik parancsolatjokat nem tartottam (VirgK. 6). Akará neki szentségét megkémlelni (uo. 82). Én nem voltam néköd ezelőtt es postád, most sem akarok lennöm (Levt. 1: 109). Ees legottan meg tyztwla neky poklossága: statim igitur purgata fuit ejus lepra (Pesti: Evang. 14). Én mostan csak szólok Pál apostolnak ő életiről, végezetre szólok néki haláláról (RMK. 4: 173). Mit kergetsz engemet? ne üldözzed nekem az én hiveimet! (uo. 175). Ki teneked egyik poffádat megüti (Born. Préd. 432). Megégette néki valaha az kezét (Decsi: Adag. 135). Hogy legyetec ő nékie örökös népei: ut haberet populum haereditarium (Kár. Bibl. 1: 161). Megvévük ő néki minden városit: cunctas urbes ejus cepimus (MA. Bibl. 1: 158). Ő megtöri teneked a' fejedet (GKat. Tiik. 358). Ne nézzed Uristen nékünk mivoltunkat (Thaly: VÉ. 1. k.). Mihelt teneked ez panaszkodó hallám, mindjárt így szólék (Thaly: Adal. 1: 49). Nem mered ötet elhagyni távollétében s neki engedelme nélkül: tu n'oses le fuir en son absence et le quitter sans son aveu (Kaz. Munkái 1: 249). Mit gondol ő nékem akár szerelmemmel, akár fájdalammal? que lui importent et mon amour et ma douleur? (uo. 255). Ismerem, felele amaz; midőn együtt valék veled Belgrádnál, sok hőstetteit szemlélttem neki: sah ich ihn manche schöne Waffentat vollbringen (Kaz. Regék 39; így Kazinczynál még igen sokszor). Dies ist so seine Art: ez már neki szokása (Márton J. szótára). Ich bin so geartet: ez nekem természetem (uo.). Midőn Törtelyen hált, Vidát, nékie barátját, elmulasztotta meglátogatni (Szemere Pál Munkái 3: 108). Ott járt minálunk tudakozódni; mert a bátyám neki az ügyvéde (Mikszáth, MSzalón 1: 47). Hallottad te nekem

valaha egy zúgolódó szómat? (Baksay: GyÖ. 2: 204). Mért busulsz te bús gerlice, párod repül néked ide. — Nem kell nekem senki párja, ha az enyim el van zárva (Arany—Gy. Népk. Gy. 1: 213).

b) A szláv nyelvekből (Miklosich idézeteiből 607—609): Óbolg. *da mi podü krovü vülžeši* = hogy *nekem* tetöm alá bejőjj; *küde Avel, bratü ti?* = hol van Ábel, öcséd *neked?* *běžetü otü lica jemu* = futnak arcától *neki*. Szerb: *roditelt ni* = atyánk *nekünk*; *dao sam ti sinu* = odaadtam *neked* fiadnak, azaz a te fiadnak. Orosz: *ne znajemu tebê imenu* = nem tudjuk *neked* nevedet stb. stb.

Nevezetes egyezés még, hogy mind a magyarban, mind a szlávásban inkább csak nyomaték nélkül használják a névmásoknak ezt a datívus alakú birtokos szerkezetét; pl. *nekem ellopták a lovamat* (nyomatéktalan elbeszélő mondat) vagy *nekem a lovamat lopták el* (ha a lovon van a nyomaték), ellenben inkább: *az én lovamat lopták el*, mintsem *nekem lopták el a lovamat*.¹ Ezzel függ össze általában az a magyar nyelvszokás, hogy a nyomatékos birtokos jelzőnek többnyire nem datívusi, hanem ragtalan formája van.

Más nyelvekben sem ritkaság a datívusnak birtokosjelzői használata, pl. a görögben, a latinban (*Aurora Musis amica*, erről se hallott soha Ballagi Aladár, l. Ny. 33: 426), így egyes germán és román nyelvekben (l. Mikl. 611), sőt állítólag néhány finnugor nyelvben is,² de kérdés, ott mennyire terjed e használat, és egyezik-e oly szorosan a magyarral, mint a szláv nyelveké.

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Vö. Brassai, A bővített mondat 15—16. l.: «Kihalt lenne minden nyelvérzék abból a magyarból, aki nem fogná fel az értelmi — nemcsak árnyalati — különbséget ezekben: Ez nekem *véleményem* (t. i. csakis véleményem, nem tudomásom, vagy kategorikus állításom.) — Nekem *ez* a véleményem. — Ez az *én* véleményem. Mily mesterséges konstrukciókhoz kellene folyamodni akár írja, akár sémiféle nyelvnek, ha a miénknek ezt a bámulatos szabotosságát és könnyűségét akarná utánozni!»

² M. Határozók 1: 307. [Néhány finnugor nyelv bibliafordításában, pl. a vogulban, cseremiszen, nyilván orosz-utánzat, l. most Szilasi M. értekezését: A fu. birtokos jelző, Nyelvészeti tanulmányok, ural-altaji nyelvtud. folyóirat, 1905, 19 és 32. — A szerk.]

A MOLDVAI CSÁNGÓ MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉBŐL.

(Harmadik közlemény.)

12. *o > a.

Főhangsúlytalan rövid *o* mindig *a*-vá változott, ha az előző szótág hangzója nem volt a rövid *o*.

Példák: *ā, lām* 'álm', *ā, lmadáz*, *ā, rās* 'áros, kereskedő', *ā, tkáz, dāt* 'átkozódott', *ālāsik* (<*ālosik), *d'lkāsik* (<*d'l-kosik), *āhāz* 'ahoz', *bā, rkhādik*, *bihāls* [»bivalyos«] 'bivalytulajdonos', *bi'rkāzik* ~ *bi'rkāzāt*, *bizān*, *e'l-boloŋ, d'jitāt* 'elbolondított', *bq, dārāg*, *buffāg*, *fo'rg, dāt* 'forgódott', *hi, dgāt* 'hivogat', *huz, dgāt*, *ē, fiu-kār* 'ifjukur, ifjukorban', *ē, i-fili-kār* 'éjfélkor', *hus-ē, tkār* 'húsvétkor' [ellenben hangsúlyos állásban így: *i-korā, ū*, *i-korū* 'egykorú'], *llānā* 'llona', *karā, ū, ān*, *kotkodā, ū, d'l*, *l'ā, s'ā'l* 'jászol', *murāk*, *sō, gār*, *suŋāg*, *tjuk-mān* 'tojás', [de: *moŋ* 'here'], *š'idg* [»csivog«] 'lármáz', *tē, zālā* 'tészola', *ug, d'rka*, *urāk* 'hurok', *vā, d'jān*, *vā, d'jā* 'vagyon', *vē, kān* 'vékony', *vilā, gān*; [ellenben pl. *bo'ldogit*, *bolond*, *bolondok*, *gondo'l*, *gondolok* stb.]

Külön megemlítendő, hogy a kötőszó »hogy« ebben az alakban van meg: *hād'j*, mert rendszeren hangsúlytalan; a hatarozó *hod'j?* 'hogy?' ellenben mindig hangsúlyos.

Csak egy szót ismerek, amelyben a főhangsúlytalan *o* nem változott meg, habár az előző szótágban nincsen *o*: *š'umo, kā* [»csomojka«] 'rendetlen, cafatos (nőszemélyről)'. Lehet, hogy a rákövetkező *i* őrizte itt meg az *o*-t.

Munkácsinál is találunk (Nyr. 9 : 484) néhány a szóbanforgó hangváltozásra vonatkozó példát. Azonban arról, hogy ezen hangváltozás (az északi csángóknál) egészen törvényszerű, ő nem tesz említést.

A déli csángó kalagori és zsószeni nyelvjárásokban nem találkozunk ezzel a hangváltozással, v. ö. Kal. *korā, ū, sōn*, Zsós. *karā, ū, s'ōn* | Kal. *kotkodā, ū, s'ōl*, Zsós. *kotkodā, ū, s'ol* | Kal. *kālāgo'r* | Kal. *šā, lā, mon* 'Salamon' | Kal. *tē, ū, žol'dā* | Kal. *vilā, gōn* | Zsós. *igoššā, g* | Zsós. *š'illog*.

A szóbanforgó hangváltozáshoz hasonló hangjelenségekkel találkozunk Erdélyben is, főképpen az u. n. királyhágóntúli nyelvjárásterületen. Így Balassa szerint

a Maros-szamosközi nyelvjárásban az első szótag után következő »szótagok *o*-ja már mindig nyiltabbá vált« pl. *ház haz*, *ostar*, *bagaj*, *iszal*, *hízal*, *gondalam* stb.; »nem egészen következetes ez a nyiltabbá válás Kolozsvárott és környékén, itt inkább csak a ragokban ejtenek *a*-t.« A kükküllő-megyei nyelvjárásban »*o* helyén mindig *a* áll« (az első szótagban is, pl. *bar*, *att*, *fagják* stb.), l. Balassa: A magy. nyelvjárások 73—4, Horger NyFüz. 13 : 30. A Jánosfalvi nyelvjárásban (Bihar m.) »a nem hangsúlyos szótagban lévő hangzók mind nyiltakká váltak« (pl. *Jána_^s*, *gyala_^ga_^san*, *poka_^l*, *cuka_^r*, *rekta_^r*, *pisza_^k* stb.); Böszörményi Géza véleménye szerint Jánosfalva vidékének magyar lakossága »az erdélyi, torda-vidéki vagy alsófehérmegyei nyelvjárasterületről vált ki«, l. NyFüz. 29 : 12, 43. A tordai nyelvjárásban, Viski Károly szerint, »a köznyelv rövid *o* hangjával szemben *a* van általában hangsúlytalan (első szótag után következő) szótagban« (pl. *gyalag*, *lucsak*, *bizany* stb.), de »*o* van a második szótagban, ha az elsőben is *o* (*ó*, *ô*) van« (pl. *ostora*, *bogos*, *bolondazik* stb.; érdekes, hogy »a ragok előtti kötőhangzó s a *-hoz* rag«, szerinte »nem illeszkedik«, pl. *romlatt*, *mondam*, *hozad* stb., és hogy »kötőhangzó nem illeszkedik a *k* többesképző előtt sem«, pl. *botak*, *pókak* stb.), l. NyFüz. 32 : 14. Horger szerint a »Maros-Torda megye legdélibb sarkának négy községében, névszerint Erdőszentgyörgyön, Havadtón, Gyalakután és Kelementekén és velük szemben, a Kiskükküllő túlsó oldalán, a már Udvarhely megyéhez tartozó Szentdemeteren«, tehát már székely területen, az *a* hangú szótagra következő *o* — »akár kötőhangzóként szerepel, akár a szó tövéhez tartozik« — *a*-vá vált, pl. *adak*, *ahaz*, *azak*, *hónapas*, *lakatt*, *választam* stb.; két esetben Horger hallott másféle magánhangzó után is nyiltabb hangot: *tuggyan* és *itthan* (Gyalakuta), l. NyFüz. 13 : 27. Hogy előfordul-e a szóbanforgó *o* > *a* hangváltozás talán egyebütt is Székelyföldön, arról egyelőre nincsen tudomásunk.

Látjuk tehát, hogy a főhangsúlytalan *o* nyiltabbá válása nem különleges moldvai csángó hangjelenség. Igen valószínűnek kell tartanunk, hogy az már a moldvai csángók kiválása előtt megtörtént: tehát elég régi hangváltozás.

Lehetséges, hogy e hangváltozás visszatükröződik ilyen-

féle, a régibb irodalomban is néha néha előforduló esetekben mint pl. *Alachan* 1406; *Galambas* 1400; *Gyakar* 1364; *Karachan* 1225; *Vnaka* 1227, 1337, l. OklSz.

13. $*o(r) > *d(r) > \bar{a}_{\wedge}(r)$.

A Sz. *huñā_∧r* 'hunyor' szóban a szóvég az $-\bar{a}_{\wedge}r$ végű szavak analógiájára képződött (vö. pl. *ginā_∧r*, *husā_∧r*, *kosā_∧r*, *moš'ā_∧r*, *mozā_∧r*, *pahā_∧r*, *š'ā_∧sā_∧r* stb.) A várható, hangtörvény-szerű moldvai északi csángó alak ez volna: $*huñā'r$ (vö. fönt $*o > d$).

14. $*o > \bar{o}_{\wedge}$.

1. A Sz. *hō_∧d* (így is: *ho*) 'hová' szóban az *o* valószínűleg *hō_∧l* hatása alatt hosszúvá vált.

2. A Sz. *mō_∧l* 'moly' szóra valószínűleg az oláh *molie* (azaz *mōl'ie*) hatott, és úgy keletkezhetett a hosszú $\bar{o}_{\wedge}$ -ja. Érdekes, hogy e szó magánhangzója a hétfalusi csángó nyelvjárásban is hosszú: *muō_∧i* Csernátfalu (szláveredetű szó: vö. óeszl. *molī*, úszl. *molj*, l. Miklosich: Die slav. Elem.).

3. Sz. $\bar{o}_{\wedge}rs\bar{o}_{\wedge}$ 'orsó', vö. *óssó* Székelyföld, *ósó* Udvarhely m. Olasztelek, *ósó* Udvarhely m., MTsz.; a régibb irodalomban: *oorsoo* 1526—7 ÉrdyC., *órsó* 1608 MABibl., l. NySz. (török jövevényszó: vö. bask. *orsok*, kaz. *orčok*, kirg. *uršuk*, kking. *oršuk*, *určuk*, stb. l. Gombocz MNy. 3 : 309.) — Az *o* itt, úgy látszik, régen és még a moldvai csángó különfejlődés előtti időben hosszúvá vált (az *r* előtt!); erre mutatnak az említett székely és a régibb irodalomból idézett alakok.

15. $*o > u$.

A következő szavakban az első (ill. az első és a második) szótag eredetibb *o*-ja a következő szótagbeli *u* hatása alatt *u*-vá hasonult:

Sz. *buhudz* < $*bohudz$ 'bajusz' (vö. *bojsz* Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu, MTsz.).

Sz. *bu'š'u* 'bucsu'; vö. *bolcsu*, *bócsu*, Székelyföld, *bocsú* Udvarhely m., *bócsú*, *bócsó* Gömör m., *bócsó*

Erdővidék, *bocsúz*, *bolcsuz* Hétfalu, *bocsuzik* Csík m.; *bucsu* Göcsej, Csallóköz, Heves m., Szeged, Bánság, *bulcsúzik* Gömör m., *bucsuzódik* Udvarhely m. Oláhtalu, MTsz.; hétfal. csáng. *bu_ol_s'u* Csernátfalú; a régibb irodalomban (*u*-féle alakok): *buču* 1483? GuaryC., *bulčut* 1512—3 NagyszC., *bulczut* XVI. sz. első negy. VirgC., *Bwczw*, *bwlchwyanak* 1526—7 ÉrdyC., *bucut* 1526—41 KazC., *bwlczw* 1531 ThewrC., *bulczuiáual* 1575 HeltKrón., stb. l. NySz. (török eredetű szó: vö. kún *bozak*, stb. l. Gombocz MNy. 3 : 69).

Sz. *bu_ri_u* 'borju', vö. *buru* Abauj m., MTsz. NyFüz. 13 : 33 (törökeredetű szó: vö. csuv. *p_hru*, *pru*, bask. *bo_hđau*, csag. *bozagu*, stb. l. Gombocz MNy. 3 : 71.).

Sz. *tulu* < *tolu 'toll', vö. *tulu* Székelyföld, Háromszék m., *tulú*, *túlú* Háromszék m., MTsz.; *tulu* Halmágy NyK 31 : 374.

Sz. *udu* 'odu', vö. *udu* Udvarhely m. Keresztúr vid., Székelyföld, *udvájába* Kolozsvár, MTsz.; *udú* Debrecen NyFüz. 26 : 6; a régibb irodalomban: *wdwnak* 1516—9 JordC., *wdw_kban* 1526—7 ÉrdyC., *vdúba* 1566 HeltMes., *udu* 1592 C., *udvasbélűfa* 1682 HallPaizs., *udúja* 1767 PPB., l. NySz.

Sz. *numuru* (< **nomoru?* v. **numoru?*; vö. *nyumas* 1413, *Nywm_s* 1430 OklSz., *numtath* NémGl., l. NySz.), 'nyomorú'.

Sz. *sumuru* (< **somoru?* v. **sumoru?*; vö. *Szvmuro* 1238, *Zumorwfeyze* 1273, l. OklSz.; *zwmorwsagra* 1516—9 JordC., l. NySz.) 'szomorú'.

Ezek közül Munkácsinál is meg vannak említve *bu_ri_u* és *udu*, és azonkívül még — valószínűleg valamelyik déli csángó nyelvjárásból —: *buzsu* és *ucsú* (l. alább), amelyek hiányzanak az északi nyelvjárásból (Munkácsi akkori véleménye szerint itt az első szótagban az *u* az eredeti magánhangzó, l. Nyr. 9 : 483).

Hasonló esetek még a következő szavak is, amelyek a moldvai északi nyelvjárásban nincsenek meg: *bosszú* ~ *bujszu* Hargita vid., *busszu* Udvarhely m. Fehér-Nyikó mell., *buzsu* Székelyföld, Udvarhely m. Száldobos, Háromszék m., Csík m., moldv. csáng. Klézse, MTsz.; Csík-szentdomokos NyFüz. 9 : 22, Halmágy NyK. 31 : 374 |

golyó ~ *guju* Baranya m. Csúza, *gujú* Baranya m. Ormánság, *gulyu* Dráva mell., MTsz. | *horó* ~ *huru* Győr m., MTsz. | *kohó* ~ *kuhu* Vas m. Őrség, MTsz. | *kotú*, *kotu¹* ~ *kutú* Hegyalja, MTsz. | *kotú*, *kotu²* ~ *ku* Kis-Kún-Halás, *ku*tyu Szlavónia, MTsz. | *mókus* ~ *mukucs* Vas m. Őrség, Zala m. Hetés, Göcsej, Nagy-Kanizsa, Somogy m. Szőke-Dencs és Kálmánca, MTsz. | *ocsú* ~ *ucsu* Veszprém m. Devecser, Somogy m., Székelyföld, Háromszék m., Erdővidék, Csík m. Gyergyó vid., moldv. csáng. Klézse, MTsz., Balaton-felvid. NyFüz. 40 : 68, *ucsu* moldv. csáng. (Munk.), MTsz., Heves m. NyFüz. 16 : 7. || a régibb irodalomban: *bwzwsagoth* 1504—60 Lev.T. I., *vtsus* 1592 C, *vtsu* és *oczu* 1621 MA, I. NySz.; *wczyu* 1605 OklSz.

Az idézett népryelvi adatok közül a legnagyobb rész Erdélyből (különösen Székelyföldről) és Dunántúlról valók. Ezek arra mutatnak, hogy a szóbanforgó *o > u* hangváltozás már a moldvai csángók kiválása előtt megtörtént. Megjegyzendő, hogy a második szótagbeli *u* az említett esetekben »állandó« (vö. fönt 195).

A köznyelvben a *bucsu* *u*-s alakban honosult meg.
Vö. alább *ö > *ü*.

16. *o > *u*.

A következő szavakban, amelyek első szótagjában *u* van, a második szótagbeli hangsúlytalan *o u*-vá változott meg:

Sz. *hu.tjurō*, 'hajlékony vessző' (vö. *hutyoró* Székelyföld, Háromszék m., MTsz.; a régibb irodalomban: *hutyorodnak fel* 1655 ACsere Enc, I. NySz.).

Sz. *ñugutt*, 'nyugodt', *ñuguttam* 'nyugodtam' [ellenben: *ñugásták*, *ñugásnák*, *ñugád'jā*, I], vö. *nyugutt*, *nyugunni* Háromszék m. Uzon, *nyugusznak*, *nyugunni*, *nyuguggyá* Udvarhely m., *nyugugyan* Hunyad m. Lozsád, MTsz. (vö. a régibb irod.: *nywgonnak* EhrC., *ñugog'g'atoc* MünchC., *ñvgozik* DöbrC., *nywgozyk* MargL., *nywgodnanak* JordC., *nywgozyk* KeszthC., *niugozik* VirgC., *nugogiatok* WeszprC., *ñvgodneek*, *nvgodny* ÉrduC., *nywgozyk* PeerC., stb. I. NySz.).

Sz. *sugul* 'szugoly', vö. *szuguj* Brassó m. Hétfalu, MTsz.; a régibb irodalomban: *szugulya*, *szugulyában* Bercsényi Miklós Lev. (vö. még: *zvgholyaban* ÉrsC.,

szugolyája MABibl., *szugolyai* GKat. Válts. II., *szugolyája* Póslgasz., *Zugoly* DebrKer., stb., I. NySz.).

Sz. *surgus* 'szorgos' (vö. a régebbi irodalomban: *szorgos* PPBl., DEmb. GE., Megy3Jaj., Zrinyi I., KTör. Szján., Gyöngy-D. RK., stb., I. NySz.); vö. alább *u ~ o*.

Sz. *šugulā* [»csigolya«] 'nyakszirtgödröcske', vö. *csuguja* Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu, MTsz., Torda NyFüz. 32:16 (vö. a régebbi irodalomban: *Chygolya*, *czygolya* 1549, *chygola* 1551, OklSz.; *nyakchygolaton* HeltBibl., *nyakacsigolájánál* ErdTörtAd., *csigolyájátul* Mon. Irók. I. NySz.).

Sz. *šumuiā*g [»csomolyag«] 'göngyöleg' (vö. *u ~ o*).

Ugyanevvel a hangváltozással találkozunk még a következő szavakban is, amelyek a moldvai északi nyelvjárásban hiányzanak: *burkos ~ burgus* Alsó-Háromszék | *buos ~ burus* Székelyföld, Marosszék, Háromszék m. | *burtokos ~ burtukos* Háromszék m., Erdővidék, Székelyföld, | *cucoráz ~ cucuráz* Szolnok-Doboka m. | *hupota ~ huputa* Zala m. Hetés, Göcsej | *kukorék, kunkorík ~ kunkurík* Gömör m. Krasznahorka-Váralja | *kukorgó ~ kukurgó* Kalotaszeg | *kukorog ~ kukurog* Hegyalja | *kusornyó ~ kusurnyó* Félégyháza | *muszkoló, muszoló ~ muszkuló* Tolna m., *muszuló* Nagy-Kanizsa, Somogy m. (vö. *muszultatnak* 1617 LépPTük., NySz.) | *szugolyék ~ szugujék* Aranyosszék, Hétfalu, *szubulyék* Székelyföld | *szupolykó ~ szupulykó* Székelyföld, *szupujkó, szupujka* Székelyföld, Háromszék m., I. MTsz.

A fent említett *ňugásták* 'nyugosztok', *ňugásnák* 'nyugosznak' stb. alakok is mutatják, hogy e hangváltozás már nem érvényesül törvényszerűen; ezt bizonyítják még ilyen példák mint Sz. *huzágtát* (< *huzogát), *murák, sulák* 'sulyok', *suňág, šumoika* 'csomójka', *ugárká, urák* 'hurok' (vö. fent **o > ā*). Itt is valószínűleg olyan régi hangváltozás maradákaival van dolgunk, amely valamikor szélesebb nyelvterületen történt. Arra mutatnak a fent említett szórványos adatok más nyelvjárásokból is, Erdélyből, sőt az Északi-Magyarországról és Dunántúlról is.

Világos különben, hogy a szóbanforgó hangváltozás már végre volt hajtván, mielőtt a fent tárgyalt **o > ā* hangváltozás létre jött.

17. *o > u.

1. Sz. *ius* < *vius < *vios 'viasz', v. ö. *viusz* Brassó m. Hétfalu, MTsz., *vijusz* Halmágy NyK 31:374; a régibb irodalomban: 1436—9 BécsiC., XV. sz. második feléből AporC. és 1508 NádC.: *viuz*, l. NySz.; 1564: *vioznak* l. OklSz. (szláv jövevényszó, v. ö. óeszl. *vosku*, úszl. *vosk* és *vojsk*, szb. *vosak*, cs. *vosk*, Miklosich Etym. wbuch). — A hétfalusi és a halmágyi alak mindenesetre arra mutat, hogy az *o > u változás nem különleges moldvai fejlődés. Az említett régi irodalmi *viuz* alak *u*-ja valószínűleg *u*-nak, és a *vioznak* alak *o*-ja *o*-nak olvasandó.

2. Sz. *mukk* < *mokk ebben: *š'ere-mukk* 'makk', v. ö. a régibb irodalomban: 1211—52: *Moc*, *Mocud*, *Mochu*, *Moch*, *Mok*, l. OklSz. A Sz. *mukk* *u*-ja valószínűleg eredetibb *o*-ból fejlődött, és így e szó is tulajdonképpen azokhoz a szavakhoz tartozik, amelyekben a köznyelvi *a*-val szemben Sz. *o* áll (l. alább *o* ~ *a*). A felhozott régi irodalmi alakokban az *o*-betűt *o*-nak olvasom.

Munkácsi Nyr. 29:106 a *makk* szót kaukázusi eredetűnek tartja, vö. rutul *maχ*, cachur *mok*, thus *muχ*, ud *mäχ*, avar *miqq* 'eiche' (azaz: 'tölgy'; a thus szó 'eichel'-t, 'makkot' is jelent).

18. *ō_Λ > o_Λ, ill. o.

Sz. *lo_Λ-hā_Λtān*, de így is: *lō_Λ-hā_Λtān* ebben: l. *jā_Λr* 'lőháton jár' | *lo_Λ-hā_Λtāss* és *lō_Λ-hā_Λtāss* 'lőhátas' | *lo_Λ-hē_Λr* és *lō_Λ-hē_Λr* 'lőhere'.

Sz. *porā_Λs* [?"póráz?"] 'lőszőrből font bocskorkötő'; v. ö. *pórász* Udvarhely m. Olasztelek, Oláhfalú, Brassó m. Hétfalu, Csík m. Gyergyó vid., *póráz* Háromszék m. — A szó szláv eredetű: v. ö. óeszl. *povrazŭ*, úszl. szl. t. *povraz*, Miklosich: Die slav. Elem. A szláv *-ov*-ból a magyarban rendszeren *ó* lett; azt mutatják ebben a szóban is a csángó nyelv legközelebbi rokonai, a székely nyelvjárások is. A csángó rövid *o* tehát későbbben, Moldvában fejlődött. Megjegyzendő, hogy mind a két esetben a második szótag magánhangzója hosszú (ill. félhosszú).

19. $*\bar{o}_\wedge > *o_\wedge > u$.

Az eredeti hangsúlytalan $*\bar{o}_\wedge$ a következő szavakban, úgy látszik az $*\bar{o}_\wedge$ -fokon át u -vá változott:

Sz. *metulā* (< $*mātulā$ < $*māto_\wedge lā$ < $*mātō_\wedge lā$, l. fönt $*ā >_e$ 200 és $*o >_ā$ 243. l.) 'motóla', vö. *matula* Vas m. Őrség, *matola* Győr, MTSz. hétfal. csáng. $mā_\vee to_\wedge lā_\vee$ (Csernátfalú); *matolla* Csíkszentdomokos NyFüz. 9 : 29, *matóla* Balaton mell., Vas m. Kemenesalja, Tolna m., Háromszék m. Kovászna, Székelyföld, *matólla* Udvarhely m., MTSz., Halmágy NyK. 31 : 378, *matuólla* Pápa vid. NyFüz. 17 : 8; a régibb irodalomban: *motollára* 1669 Pósligazs., *matóla* 1685 ComOrb., *motóla* 1629 MesésK., l. NySz. (szláveredetű szó: vö. szb. *motovilo*, l. Miklosich: Die slav. Elem.).

Sz. *rikuīt* (< $*rikoīt$ < $*rikō_\wedge īt$) 'rikolt', vö. *rikójt* Háromszék m. Orbai járás, Háromszék és Csík m., Csallóköz, MTSz., hétfal. csáng. *rikuīt* (Csernátfalú); a régibb irodalomban: *rikoytok* 1592 Calepinus, *rikojtottam* 1791 GvadOrsz., l. NySz.

Sz. *sebufālā* (< $*sābu-fālā$ < $*sābo_\wedge fālā$ < $*sābō_\wedge fālā$, vö. fönt $*ā >_e$ 200—1 l.) 'Szabófalva'

Sz. *utullā_n* [»utólján«] 'végén, utól' (vö. *utollyán* 1667 Sám3Fel., l. NySz.).

Sz. $vā_\wedge ru'llag$ [»várólag«] 'várván, mikor várt(am)'; szintűgy pl. *futu'llag* [»futólag«], *menü'llag* [»menőleg«], *virradu'llag* [»virradólag«], stb.

Hasonló esetek még a következők is: *csikuz* Vas m. Őrség ~ *csikózik* | *golubics* Vas m. Őrség ~ *golyóbis* | *forgudó*, Göcsej, *forguduk* Vas m. Őrség ~ *forgódó* | *huhukol* Zemplén m, Szürnyeg ~ *huhókol* | *iszkudik* Zala m. Hetés ~ *iszkódik* | *sasuka* Zala m. Hetés ~ *sasóka* | *tiluló* Fehér m. ~ *tilóló*.

Látjuk, hogy a szóbanforgó hangjelenség Magyarországon is előfordul, főképpen Dunántúl (Fehér, Vas és Zala megyékben). Valószínű, hogy e hangváltozás már a moldvai csángók kiválása előtt történt. Hogy a változás igazán az $*o_\wedge$ -fokon át ment végbe, arra mutatnak a fönt említett *matola* (Győr), $mā_\vee to_\wedge lā_\vee$ (hétfal. csáng. Csernátfalú) alakok; erre nézve vö. még pl. *birtoka* Székelyföld, *birtyoka* Marosszék ~ *birtóka* | *bollyokás*, *ballyokás* Erdővidék ~ *bolyókás* |

csattólál Vas m. Kemenesalja ~ *csatólál* | *gomboda* Székelyföld, Aranyosszék, *gombota* Fölső-Csallóköz ~ *gombóda*, *gombóta* | *hiboka* Székelyföld ~ *hibóka* | *kotoka* Székelyföld ~ *katóka* | *komocsin* Békés m. ~ *komócsin* | *lapogya* Székelyföld ~ *lapótya*.

20. $*\bar{o}_\wedge > -u$, — $*\bar{o}_\wedge > -ü$.

A következő kéttagú szavakban az eredeti szóvégi $*\bar{o}_\wedge$, $*\bar{o}_\wedge$ u-vá, ü-vé változott:

Sz. *furu* 'furó', vö. *furu* Székelyföld, Háromszék m. Uzon, Erdővidék, Olasztelek, Székesfehérvár, *furú* Somogy m., *fúrú* Mezőtúr, MTsz., *fúrú* Bihar m. Jánosfalva NyFüz. 29 : 10, *fúru* Csíkszentdomokos NyFüz. 9 : 22, *furu* Zala vid. NyFüz. 9 : 36, Balaton-felvid. NyFüz. 40 : 12, Nagykanizsa NyFüz. 48 : 9, Pápa vid. NyFüz. 17 : 8, hétfal. csáng. *furu* (Csernátfal); a régebbi irodalomban: *furo* és *furu* 1272, *fwrw* 1498, l. OklSz., *furuual* 1569 ComBal., *hézagos furuval* 1676 OrvK., l. NySz.

Sz. *hessu* (< $*h\bar{a}ssu$ < $*h\bar{a}ss\bar{o}_\wedge$, vö. fönt $*\bar{a} > e$ 200—1 l. és $*o > \bar{a}$ 243. l.) 'hosszú', vö. *hojszu* Udvarhely m. Zsombor, Csík m., Hargita vid., Székelyföld, MTsz., hétfal. csáng. *ho_{\wedge}ssu*, *ho_{\wedge}ssu* (Csernátfal); a régebbi irodalomban: *huzzyo* 1265; *hozyo*, *hozyou* 1326, *hozso* 1512, *hosszó* 1599, l. OklSz. *hoziu* 1436—9 BécsiC., *huzzw*, *huzu* XV. száz. másod. negy. ÉhrC., *huzo*, *huzu* 1530—2 TihC., l. NySz.

Sz. *ö_{\wedge}lš_{\wedge}u* 'olcsó' (de: *ö_{\wedge}lš_{\wedge}ädik* < $*\bar{o}_\wedge lš\bar{o}_\wedge dik$, vö. fönt $*o > \bar{a}$ 243. l.), vö. *olcsu* Háromszék m., *öcsu* Háromszék m., Székelyföld, l. MTsz.

Sz. *kettü* és *kettö_{\wedge}* (*kettö_{\wedge}dik* és *kettüdik*, *kettübe*, *kettüs*) 'kettő', vö. *kettü* Göcsej, Nyr. 13 : 217.

Sz. *kürtü* 'kürtő', vö. *kürtü* Fertő mell., *kirtö* Dráva mell. Kopács.

Sz. *külü* 'kölyü', vö. *külyü*, *külü*, *köjü* (hol? vö. MTsz.), MTsz., *külü* Háromszék m. (Kriza), Kis-Kúnság (Nyr. 23 : 142); a régebbi irodalomban: *külő* MA., PP., l. NySz. (vö. Gomhocz: Tör. jövevénysz. 97).

Sz. *med'd'jü* 'meddő', vö. *meddü* Soprony m. Szilsárkány, Székelyföld, MTsz.; Csíkszentdomokos NyFüz. 9 : 22, Gyergyó NyFüz. 20 : 38, hétfal. csáng. *meddü*, *meddü* (*meddün*, *meddük* (Csernátfal); a régebbi irodalomban: *medd_{\wedge}*, de *meddóc*

1551 HeltBibl. I. *meddű* 1586 FélBibl., *meddű* 1674 Apafivend., *meddű* MonOkm., *meddün* 1682 Hall. Paizs.

Sz. *seprű* 'seprő, seprű', vö. *söprü-bütüz* Székelyföld.

Sz. *ülű* 'ölyv', vö. *ülő* Abaúj m. Pusztafalu, *ülű* Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., *üllű* Udvarhely m., *üllű* Udvarhely m., Csík m., *üjjű* Szilágy m., *ölyű* Kalotaszeg, Zsobok, *hüllű* Nagy-Kőrös, MTsz., hétfal. csáng. *ülü* (Csernátfalu); a régiebb irodalomban: *öllyű* 1551 HeltBibl., *ölyű* 1645 GKatTitk., 1626—7 ZoonPost., 1629 MesésK., I. Ny.Sz.

Ide tartoznak még ezek is:

Sz. *füsű* 'fésű' (< *fejső, *főső vö. Simonyi Nyr. 9 : 517, Munkácsi u. o. 556. l.), vö. *fiső* Esztergom, *fejsű* Zemplén m. Szürnyeg, *fésű* Gömör m. *fisű* Dráva mell. Kopács, *fősű* Veszprém, Torna m. Torna-Ujfalu, *füsű* Soprony m. Horpács, Cegléd, Szeged, Torontál m. Bihar m. Pocsaj, Debrecen vid., Szolnok-Doboka, *füsű* Szeged, *füsű* Répce vid., *füsű* Rábaköz és Vas m., Dráva mell. Kopács, Háromszék, MTsz., hétfal. csáng. *fē,šű*, *fē,šű* (*fē,šüt*, *fēšuje*, Csernátfalu); a régiebb irodalomban: *féső* 1767 PPBl., *fűsű* 1670 CzeglDág., 1682 Hall. Paizs.

Sz. *hētfű* 'hétfő', vö. *hetfű* Szlavonia, Debrecen, Torna m. Torna-Ujfalu, Nógrád m. Szécsény, *hetfű* Debrecen, Udvarhely m. Száldobos, Háromszék m., Szolnok-Doboka m. Málom, MTsz., Torda m. NyFüz. 32 : 16.

Vö. még Sz. *de,ru* 'daru', *fe,lu* 'falu', *he,mu* 'hamu' fönt 246—8 l., és *se,pu* 'szapú'. *se,ru* 'saru', l. fönt 200—1 és Gombocz Tör. jövevény sz. 97, *betű* 'betű' vö. u. o. 98.

Más hasonló esetek a moldvai csángóságon kívül pl. a következők: *ajtu* Göcsej ~ *ajtó* | *biru* u. o. ~ *bíró* | *borsu* Vas m. Órség ~ *borsó* | *culhu* u. o. ~ *curhó* | *csidu* Bodrogköz ~ *csidó | *sizku* moldv. csáng. (Munkácsi), *csiku* Göcsej ~ *csikó*, *csitkó* | *csinu* Hegyalja ~ *csinó | *désznu*, *désztu* Vas m. Órség, *desznyu* Baranya m. Nagy-Harsány, *disznu* Göcsej, *disztu* Vas m. Órség, Zala m. Szentgyörgyvölgye, Göcsej, Hetés, Dobronak ~ *disznó* | *guju* Baranya m. Csúza, *gulyu* Dráva mell. ~ *golyó* | *gurgu* Vas m. Órség ~ *gurgó* | *gyalu* Zala vid., Pápa vid., Torda ~ *gyaló* Abauj m. | *gyójtú* Vas m. Órség, Szalafő, *gyujtu*, Göcsej ~ *gyújtó* | *hásku* Vas m. Órség, *hácsku* Göcsej ~ *hágcsó* | *hintu* Vas m. Órség ~ *hintó* | *huru* Győr m. *horó* | *izzu*

Vas m. Őrség ~ *izzó* | *kágyu* Vas m. Őrség, Zala m. Szentgyörgyvölgye ~ *kagyló* | *kigyu* Göcsej ~ *kigyó* | *kuku* Vas m. Kemenesalja, Őrség ~ *kukó* | *kutyu* Vas m. Őrség ~ *kutyó* | *karu* Göcsej ~ *karó* | *pállu* Göcsej, *páru* Vas m. Őrség ~ *párló* | *poru* Zala m. Hetés, Dobronak ~ *porhó* | *sáru* Göcsej, *soru*, Vas m. Őrség, Baranya m. Ormánság ~ *sarló* | *sahu* Vas m. Őrség, *saju*, *sau*, *savu* Vas m. Őrség, Kerca, *sau* Göcsej | *sziu* Vas m. Hodos ~ *szijó* | *szotyú* Vas m. Őrség, Veszprém m., Zala m., Somogy m. Csurgó | *toplu* Vas m. Őrség ~ *tapló* | *táru* Göcsej, *tollu* Maros-Torda m. marosi alsójárás, *toru* Vas m. Őrség ~ *tarló* | *tilu* Veszprém m., Csetény ~ *tiló* | *túru* Baranya—Ózd vid. ~ *túró* | *vályu*, *válu*; *váju* Szatmár m. Patóháza, *vállu* Zala m. Túrje, Székelyföld, *vállú* Hétfalu (Horger) ~ *vájó* Abauj m. Forró-Encs, *válló* Palócság, *válló* Érsekújvár, Borsod m. Szíhalom, *váló* Borsod, Abauj m. | *vonyu* Vas m. Őrség ~ *vonó* | *acsku* Zala m. Hetés ~ *zacskó* || *besü* Vas m. Őrség ~ *belső* | *bőcsü* Csík m. Csík-Madaras, *bűcsü* Nógrád m. ~ *bölcső* | *csöplü* Vas m. Őrség, Göcsej ~ *cséplő* | *erdü* Göcsej ~ *erdő* | *erü* Göcsej ~ *erő* | *essü* Göcsej ~ *eső* | *fekü-fa* Háromszék m., *átalfekü* Székelyföld, Háromszék m. ~ *fekvő* | *gözü*; *gözü* Nagy-Szalonta, *gözsü* Csallóköz, *güzü* Kis-Kún-Halás, Székelyföld, Háromszék, *güzsü* Kalotaszeg ~ *göző* Ipolyvölgye Kovár, *gözö* Tiszahát, *gező* Palócság, *gezeő* Gömör m. | *gyöplü* Kecskemét, *gyöplü* Göcsej, *gyeplü* Bakonyalja, Balatonfelvid ~ *gyeplő* | *üdü* Vas m. Őrség, Göcsej, Zala m. Hetés, Dobronak, Alsó-Lendva vid. ~ *üdő*, *idő* | *gyöü* Hetés, Dobronak ~ *jövő* | *küllü* Vas m. Őrség, *küllü* Marcal mell., Csallóköz ~ *küllő* (hal) | *küllü* Vas m. Őrség, *küllü* Zala m. Szentgyörgyvölgye, Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m. ~ *küllő* (madár) | *mezzü* Vas m. Őrség, Zala m. Szentgyörgyvölgye, Göcsej, *mezzü* u. o. ~ *mező* | *söprü* Zalavid., Balatonfelvid., Nagykanizsa, Pápa vid. ~ *söprő* | *südü* Vas m. Őrség, *südü* Baranya m. Pellérd ~ *süldő* | *szütyü* Vas m. Vép vid., Zala m. Balaton mell., Veszprém m. Csetény, Alföld ~ *szütyő* | *tüdü* Göcsej ~ *tüdő* | *üszü* Göcsej ~ *üsző* | *vésü* Zalavid., Balatonfelvid., Nagykanizsa, *vísü* Pápa vid. ~ *véső*, stb.

A szóbanforgó hangváltozás tehát Magyarországon nem

csak Dunántul (vö. Balassa: A magy. nyelvjárások), hanem Erdélyben, különösen Székelyföldön, és néha az északkeleti Magyarországon is megvan (Bodrogeköz, Szatmár m.).

Némely dunántúli nyelvjárásban (Órségben, Göcsejben) a hangváltozás következetesen ment végbe (l. Balassa, i. h.), másutt azonban, úgy látszik, csak egyes szavakban történt. Így pl. többször éppen a moldvai csángóban találkozunk szóvégi ó-val, ő-vel, holott ugyanaz a szó másutt ú-, ü-végű lehet, pl. Sz. *bo`rsō*<sub>Λ</sub>, *š`itkō*_Λ, *dísnō*_Λ, *d`jdtō*<sub>Λ</sub>, *d`juj_Λtō*_Λ, *hā_Λkš`ō*<sub>Λ</sub>, *hintō*<sub>Λ</sub>, *sá`rtō*_Λ, *sáuō*_Λ, *táptō*_Λ, *t`jiltō*_Λ, *tō_Λrō*_Λ, *vā_Λllō*_Λ, *vē_Λsō*_Λ, stb. (vö. fönt a felhozott példákat).

Valószínűnek tartom, hogy az **ō*_Λ > *u* hangváltozás eredetileg a szóvégén történt (vö. magy. *fiu*, de: *fiók*), onnan azután vagy valamennyi esetben (Órség, Göcsej) vagy csak egyes szavakban általánosították ugyanannak a szónak a többi alakjaiba is; a Sz. *bo`rsō*_Λ, *dísnō*_Λ-féle alakokban ellenkezőleg a szóközépi *ó*-t általánosították.

Természetes, hogy e hangváltozás már a moldvai csángók kiválása előtt történt.

(Folytatjuk).

WICHMANN GYÖRGY.

A DIVAT.

Nem a férfi, nem is a női divatról, hanem a nyelvi hibák divatjáról lesz itt szó. Említettem már egy ízben (Nyr 36: 406), hogy az újságok hasábjairól hogyan kel életre egy-egy rossz szó, szókép; hogyan terjed azután nagyhirtelen, kiirthatatlanul a köznyelvben. Pár esztendőnek előtte híre sem volt például a sok *kikapcsolásnak*, sem a *kivált*, *leszögez* igék most divó használatának.

Olvasunk ilyeneket: Különösen az az erkölcsi hatás, melyet ez a darab oly magyar szociologia *kivált*. (XX. század 908 május.) A közjogi csaták nem *válthattak ki* nagyobb hullámokat (u. ott februári szám). Nyilvánvalóvá lesz az a tétel, amelyet G. oly meggyőző erővel *szegezett le*. (Jogtud. Közl. 908 I. 17) Csak holmi sejtelmes villanás futott olykor keresztül agyamon, melynek *leszögezéséhez* sem akaratom, sem kedvem nem volt. (P. H. 908. IV. 29)

Tehát a darab erkölcsi *hatást vált ki*, a közjogi csata pedig *hullámokat* — gondolom: a rabságból, zálogból. *Leszögezik a tételt*, az *agy egy villanását*. Ez a tudomány legújabb csudája. A *kivált* — azt mondják — az elektromosság tudományából vett hasonlat, a *leszögez* pedig a bogarászatéból, merthogy a bogarakat szokják leszögezni, hogy el ne másszanak.

De ehol még egy újdivatu szó, mely, mint a *kivált* s *leszögez*, jó mindentről; mely ápol s eltakar. Ez a

beállít. Ennek megértéséért nemcsak elektrofizikusnak, bogarásznak, hanem festőnek is kell lennie az embernek. Ugy gondolom legalább, hogy a képirás műkifejezése ez. Nem új szó, de eddig ismert értelmével nem tudjuk megfejteni a mostani, nagyon változatos használatát. Eddig beállítottak valamit valamibe, a helyébe; beállít valahova, aki váratlanul ott terem; beállít a kaptos, becsipett ember. Az itt következő *'beállítások'* azonban hihetően a festő alakjainak bizonyos világításba való beállítása analogiáján keletkeztek.

Vagy mit szóljuuk a nemzetiségi kérdés ilyen *beállításához*? (XX. száz. 908. I.) Nem rossz az ügynökök különböző típusának *bedlítése* sem (u. ott). Mert az író úgy *bedlítja* történeteit (u. ott). A Palma di Palma a maga erős *bedlítéseival* pl. kitünő egyfelvonásos lenne. (Új Idők 908. I. 12) Az asszonyt B. S.-nek hívták; ahogy H. L. *beállítja* őt ebbe a könyvbe. (A Hét 908 I. 19.) Olyan groteszk módon *állította be* a darab igazi lelkét. (Az Ujság 908 V. 10.)

Beállítanak tehát: kérdést, typust, történetet, asszonyt, lelket s van beállítás —, mint olyan'. Hogy nyelvbeli helyesség dolgában akárki fia nyelvészének mi a kifogása az ellen a divat ellen? Csak az, hogy magyar ember magyarán megmondja, mit akar, nem pedig ilyen mindent mondó, tehát semmit mondó, nesze semmi fogd meg jól-lal.

Összetételek. Ez ám a Csáky szalmája!

Volt már egyszer szó arról, hogy a *-lag- -leg* képzős szók főlemésztenek minden mondatrészt. Az ítéletet *bíróilag* mondják ki, a gyárat *orvosrendőrileg* (?) vizsgálják meg, a hírt *távíratilag* továbbítják stb. Köznyelvünk újabb fejlődése azonban még egyéb ilyen csudát is teremtett. Beszédrészek, sokszor egész mellékmondatok is eltűnnek újfajta összetételek révén. Ismerte a hivatalos stílus már ezelőtt is a *számfejt, képvisel* igét, s különösen ez utóbbit már hasztalan is próbálnánk kiküszöbölni. (Érdekes, hogy az 1836: XII. t.-c. az *arányosságról* még így szól: 'Ilyeneknek kell tartani pedig azokat, kik . . . önmaguknak vagy azoknak, kiknek a belső telekben *képét viselik*, valóságos gyakorlatát megmutathatják.) Újabbán azonban ezek mintájára, valóságos szörnnyetegek ütötték föl a fejüket. Ime egy sereg:

Kinél alázatosabban még senki sem *elnökbeszédezett* (Az Ujság 908. I. 24.) A költőnek egy a Petőfi-társaságban akkor felolvasott versét *legyorsírta* (P. H. 908. I. 26.) Valószínűleg *nászutazol* előbb egyet (u. ott 908. I. 29.) Azonfelül pedig egy kis futó hogy van mindiggelel *belekézszorítod* az influenzát (A Hét 903. I. 26.) Csakugyan nem volna helyes, ha a költeményt *szinjátszanák* (u. ott 903. I. 5.) A leggyakorlottabb számfejtők sem tudnák pontosan *számfejteni* (P. H. 908. III. 26.) E ragyogás mellett *öngyilkolnak* a magyarok (u. ott II. 21.) Amolyan *besajtóperelt* újságírónak látszott (A Hét 908. I. 19.) Ajánlatos-e a gyöngén termő szőlőt *földtrágyázni*? (Borászati Lapok 908. III. 8.) Egy német lap a magyar kabaréjáványról *tárcacikkezik* (A Hét 908. IV. 26.) Malom alatt, ahol a nép *gyékényhaszinózni* szokott (P. H. 908. V. 4.)

Legyorsír, belekézszorít, színjátszik, öngyilkol, besajtóperel, földtrágyáz és — tárcacikkezik! Aki magyar embernek ezektől a rémségektől sem mered a haja égne, annak elment — a haja. Az efféle összetételeket — azt

hiszem — eleinte elméskedésből fábrikálták, de most már komolyan is hiszik, hogy magyarul ír, aki így — szörnyír.

Ezekhez képest még istenesek az ilyen összetételek: *Flottarajongók* (B. H. 907. XII, 25.) E cikk már *nyomdakészen* állott (XX. száz. 908. II.) *Kolerabeteg Mekkaharándokok.* (P. H. 907. XII. 28.) *Sorsjegycsalás* Romániában (P. H. 908. I. 5.) *Rudmagasugrás* (u. ott.) *Világvármháboru* (Az Ujság 907. XI. 24.) *Jogállampolgári* minőség. (Jogtudományi Közlöny 908. I. 17.) *A hadseregszállítások* (minden nap.) Aki azon töri a fejét, hogy miféle öszetételek ezek, azt nem sajnálom. Aki újságot olvas, ne legyen olyan istentől elrugaskodott idealista, hogy azt higgye: vannak a magyar nyelvnek törvényei is.

Bántóbbak az effélék: *Gyógyszálló Altwater* (B. H. 908. V. 6.) vagy a plakátok alján látható *Litografia Timár.* Ugyanilyen dolog a kereskedők írásaiban ez a jelzés: *kor. 4.* Mindezekben csak azt az elemi szabályt forgatják föl, hogy a jelző áll elül.

Megint más osztályba tartoznak az ilyenek: *Busbach Péter dr. jubiláris emléverseny* (B. H. 908. I. 2.) *Gróf Karácsonyi Mentő Estély* (u. ott 908. V. 1.) *József nádor akadémia* (!) (Az Ujság 908. III, 4.) *Károly kir. herceg kiállítás* (u. ott 907. II. 21.) A király kinevezte K. herceget a *Ferdinánd császár 4. sz. dragonyos ezredhez* őrnaggyá (B. H. 908. III. 10.) — Ezek voltaképen ugyanolyan hibák, mint amilyeneket a fővárosi utcajelző táblákon látni: *Gróf-Zichy-Jenő-utca, Főherceg-Sándor-utca.* Föl kell bontani az efféle szerkezeteket így: B. P. dr., József nádor emlékére rendezett verseny, akadémia. Ferdinánd császárról elnevezett 4. sz. dragonyosezred. Gróf Zichy Jenő utcája. (L. Nyr. 28 : 321. irt cikkemet.) Ugyanigy a fent irt rossz összetételeket is: *Flottáért rajongók, nyomtatásra kész cikk, kolerában sinylő v. kolerás mekkai zarándokok, csalás sorsjegyekkel, ruddal való magasugrás. A belekészsorít, földtrágyáz-féle igékbe bizony majdnem egész mondatok vannak beleygömöszkölve, de ha az újságírók egy kis kényelmességnél némely elemi nyelvi szabályt többre becsülnének, ez sem alaposáguknak, sem elmésségüknek nem ártana.*

Létére. Sohasem lehetett annakelőtte ezt a szót ennyit olvasni, mint mostanában, vagy csak nem tünt föl a használata, mert tudtak vele bánni. Ime:

Úri ember *létemre* irtózom az erősebb kfejezésektől. (P. H. 908. III. 26.) Komolyan azonban nem veszi a nő a házasságot, mert *gazdag létére* nincs a férjére szorulva (u. ott 907. XI. 15.) *Éleseszü ember létére* belátta (u. ott 908. V. 13.) *Tanult ember létére* jól ismerte a történelem nagy jellemeit (u. ott.) *Jogász ember létemre* res judicata előtt roppant nagy a respektusom (A Hét 907. XII. 24.) *Ellenzéki ember létére* összeveszett a kanton kormányával (u. ott. 908. II. 9.)

Mindezekben az író éppen az ellenkezőjét mondja annak, mint amit mondani akar, A *létére* szó alkalmazása ott van helyén, ahol ellentétet, nem vártat, meglepőt akarunk kifejezni. A fenti mondatok szerint azon kellene csudálkoznunk, hogy úri ember irtózik az erősebb kifejezésektől, hogy éleseszü ember belát valamit; meglepő lenne, hogy tanult ember ismeri a történelmet s hogy ellenzéki ember összevész a kormánnyal. Pedig ezek a mondatok egyszerűen meg akarják állapítani, mint magától

értendő dolgot, hogy — teszem — gazdag asszony nincsen anyagiakban a férjére szorulva, vagy hogy a jogász meghajol a res judicata előtt. Valamennyinek az a hibája: a *lévén*-t összezavarja a *léttre* szóval. Az előbbi kellett volna mindenévé!

Igekötők helytelen használata is egyre jobban divatos. Tékozlóan bánnak ujságjaink különösen a *meg* igekötővel. Bajos megérteni, hogy minek toldják az itt következő mondatokban hozzá az igéhez ezt az igekötőt: Vivóink körében örömet kelt a hír (helyesen: az a hír), hogy a N.V.C. vivóversenyét az idén is *megrendezi* (P. H. 908. III. 26.) Amí azonban nem jelenti azt, hogy ne tennénk még egy kísérletet egy-egy financiális szempontból sikeresnek ígérkező mérkőzés *megrendezéséé*. (Az Ujság 907. XI. 26.) A M.A.C. karolta föl az eszmét, *megrendezvén* a csapatversenyt (u. ott III. 3.) A M.T.K. vasárnap *rendezte meg* bajnoki birkózóversenyét (u. ott 908. V. 5.) — Viszont következetesen elhagyják újabban az *elvéállal* ige elől az igekötőt. Bántó nyelvi hibának érzem én ezt, mert az igekötős alak fejezi csak ki kellő nyomatékkal a kifejezés igazi értelmét. Hisz aki ezt az igét használja, az, ha a kép eredetére megyünk vissza, nemcsak azt akarja mondani, hogy valaki megpróbálja a terhet, felelősséget stb. a vállára rakni, hanem *rá is rakja*, vagyis nemcsak *vállalja*, hanem *elvéállalja*. — Ide meg idekiváncozik az igekötő: A R. díjat M.T.K. *nyerte* (Az Ujság 907. XI. 29.) mert ez az egylet a díjat nemcsak hogy nyerte, hanem *megnyerte, elnyerte*.

Észbekap. Nem azért, mintha azt hinném, hogy a képviselő urak *fognak észbekapni* (A Hét 907. XII. 15.) Az az aknamunka . . . sírját ássa a magyarnak, ha *észbe nem kap* (B. H. 907. X. 11.) A borotvált arcu bűnös maga is *észbe kapott* (Uj Idők 908. I. 1.).

Az jut eszembe, amint a csecsemővel, aki még gügyögni sem tud, produkálják az okosságát. Kérdezik: hol a kis eszed; mire a kis lányelme odakap a fejéhez. Mással nem igen tudom megmagyarázni ezt a képtelen képet, aminek az időtlenségéhez még csak az kell, hogy birtokviszony nélkül használják. Ha már nem akarják ujságíróink a nagyon is markans *fejehez kap* kifejezést használni, írják: *észre tér*. Ez az értelme annak, amit mondani akarunk. Körülbelül még egy újmódi szó tartozik ide, ez:

lecsepül. Cs. F. és több hasonló nevű kollégája alaposan *lecsepülte* (P. H. 908. I. 8.) A másik szónok P. S. volt, aki főként a katonai büntető-törvénykönyv intézkedését *csepülte le* (u. ott. 998. I. 21.) A néppárt, mint kormánypárt *lecsepül* mindent (Az Ujság 908. I. 2.) — Azt hiszem, ez valami kombinált szóalkotás a *csép*-ből, meg a *csepü*-ből, merthogy az író a cséppel csepüvé vagy pozdorjává töri, csépelí azt, amit lecsepül.

Szórendi hibák nagyon sűrűn fordulnak elő, kivüli az igekötős ige használataiban.

De a nőcske mindenáron *visszahóditani szeretné* a kedvesét (P. H. 908. II. 1.) A négyéves mén a kivaggonirozásnál (!) annyira megsérült, hogy *kiirtani kellett* (u. ott 907. XII. 15.) A visszaélések nagyon *nehezen felfedhetők* (XX. Század 908. III.) Mert ő volt az, aki már 1897-ben *tudta volna megcsinálni az önálló vámterületet* (Az Ujság 907. XI. 28.) Akit ezért *vád alá helyezni akartak* (U. ott 907. XII. 13.) A jászol és szálna,

melyben feküdt is *kölcsönkérve volt* (B. H. 907. XII. 25.) Helyesen: *vissza szeretné hódítani, ki kellett irtani, nehézzen fedhetők fel, meg tudta volna csinálni, vád alá akarták helyezni, kölcsön volt kérve.*

Még egy tipikus szórendi betegsége van az ujságírásnak: az *ám* szócskával kapcsolatos. Ime:

De ám a nagy Reklámnak már a nyomában vagyunk (Az Ujság 907. XI. 24.) *De ám* nagyon sokan vannak, akik kérdezik (u. ott.) *De ám* a lehetőségig megadja a magyar nemzeti követeléseket, *csak hogy ám* felszabadítja egy a magyar, mint az osztrák területen levő nemzetiségi aspirációkat s azoknak kedvezéseket nyújt (P. H. 908. V. 6.) (Az utóbbi mondat egyébként is tömve van germanizmusokkal.) Helyesen: de már nyomában vagyunk ám, de sokan vannak ám. Meglehet azonban, hogy az író ezekben nem is a dicsekvő, erősítő *ám* szócskát akarja használni, hanem olyan értelmet akar a mondatnak adni, amihez *ámde, azonban* kell.

A **germanizmusok** dolgában az eddig való sok szép eredmény után sem szünetel az ujságírás. Holmi *képez, kinéz, ellenében-féle* öslény germanizmusok mellett szépen sarjadnak újabb hajtások. Se szere, se száma a tömérdek új németességnek. Mint az alábbi példákból látjuk, sokszor bosszantó, de egyben neveléses módon fordítják le a szőröstől-bőröstől az olyan német szólamódokat, amikre sem különös jellemző erejükért, sem különös elmésségük kedvéért nincs szükségünk s mikre különben is van bőven megfelelő magyar kifejezésünk; úgy hogy használatukat semmivel mással nem lehet megmagyarázni, mint hogy az írónak német keérékre jár az esze, vagy pedig azt hiszi, hogy efféle izléstelenségekkel *'bájos negélyt kölcsönöz'* az írásának, mint Kazinczy írta valaha.

Tiszta németesség — teszem — a *magas lovon ülés* hasonlata (*auj hohem Rosse reiten.*) Kár oly *magas lóra ülni* (B. H. 907. X. 13.) Helyesen: Kár oly lóhátról, oly foghegyről, fennszóval beszélni, leánykedni stb. Ha majd elérkezik az ideje annak, hogy *nagy lóra üljenek* és ujjat huzzanak a magyar állammal (u. ott 908. I. 4.) — Jobban vagyok *a hangomnál*, mint valaha (Az Ujság 907. XI. 26.) B. *teljes hangjánál* volt P. H. 908. II. 7.) (*bei Stimme*). Magyarul: megvan, java erejében van a hangja. — Olyan előkelő helyre került, ahol *a táblánál* csakugyan úgy ültek stb. (B. H. 907. XI. 28.) Ez a *tábla* — persze — *Tafel*, emez azonban a németben *asztalt* is jelent. (Lásd: *táblaolaj!*) — Tehát ahol gyakornok nincs, ott a bíró *nap mint nap* körmöljön maga (Jogtud. Közl. 907. XII. 26.) Ez a németnek szószerint való fordítása. Helyesen: *napról-napra*. — Ne pedig az az adófizető polgárok fillére árán *imádkozzon ki magának minden jót*. (P. H. 907. XII. 22.) Aki ilyen vadat leír vagy kinyomtat, ugyan soha sem fog e miatt a bűne miatt semmi jót sem kiimádkozni se magának, se másnak. Ugyanez a zsargon ez is: *De mit tesz Isten?* Hamis száaszt adtam neki. (Az Ujság 908. IV. 5.) (*Was tut aber Gott?*) Felfüggesztette a tárgyalást, hogy az esküdtek valami frissítőt *vehessenek magukhoz*. (B. H. 908. V. 6.) Aki nem tudja, hogy a német *etwas zu sich nehmen* evést, ivást jelent, az a B. H.-nak ezen a mondatán csak azt értheti, hogy az esküdtek azért szüneteltek, hogy valami frissítőt

— csenhessenek. — Míg ma szemmel látható a buzgólkodás, hogy palackokba *huzzák le* az azelőtt hordókban levő reakciós ideákat, (P. H. 907. XII. 22.) *Abziehen* itt magyarul: *lefejteti*. — Egy osztrák katonatiszt özvegyéhez utasított, kinek egy igazi Stradiváriusa *legyen* (Az Ujság 907. XII. 25.) Közkeletű pestiesség e h.: akinek úgy mondják v. állítólag S.-a van. Dorongot hajított a zsellérhez, és meg találta sérteni: azt hiszem *rá is ment*, mit a két esztendő bizonyít legjobban (P. H. 907. XI. 3.) Azt hinné az ember, hogy a dorong ment rá a zsellérre, pedig a zsellér ment rá az ütésre. *Drauf gegangen*, magyarul: belepusztult. Az élet szörnyű vonalat huzott keresztül a franciák számításán (P. H. 907. XI. 3.) *Einen Strich über die Rechnung ziehen*, magyarul: az élet csuffá tette a franciák számítását, dugába döntötte a tervüket. — Kapcsolatát jelenti egy nagy-multu osztrák családnak, mely a *legjobb uton van arra*, hogy magyarrá legyen. (Magyarország 907. XI. 19.) *Auf dem besten Wege*. Helyesen: biztosan elmagyarosodik. Programjáról csak annyit mondott, hogy *ilyet még nem állapított meg* (P. H. 907. XI. 20.) Milyet? — Ezennel tehát beszüntetem a lénungot (szórend!); *óriási*, tört ki a kacagás a deákból! (Uj Idők 907. XI. 20.) Ezért a *kolossal* kacagásért ugyan nem lett volna kár, ha bennetörött volna a deákban. — Sámson lesiklott minden pályáról s a virasztó hivatal éppen *jól jött neki* (Az Ujság 907. XII. 21.) *Es ist ihm gut gekommen*, magyarul: *jól esett, kellett neki, jól járt vele, kapóra jött neki*. — B. remekül tudta *kezelni* az urát (!) s *jól kijött vele* (B. H. 907. XII. 25.) Honnan jött ki? Magyarán: *összefért, megfért vele*. — A verseny, melynek kezdetben különös érdekességet *kölcsönzött* az a körülmény, hogy a mesterek között különbséget téve, *azok* két csoportban játszottak (Az Ujság 908. I. 3.) Az egyik germanizmus az *azok*, mit ki kellett volna hagyni, a másik a *kölcsönöz* (*verleiht*). Mert hát azután visszavehették az érdekességet? Mindenféle szépítő szert is avval ajánlgatnak, hogy az arcnak üde színt *kölcsönöz*. Én már csak azért sem vennék ilyen szert, mert csak kölcsönbe adja a szép színt, nem pedig örökbe. A finom A. azonban *nem veszi magának* a fáradságot (Az Ujság 908. I. 16.) (*Nimmt sich die Mühe nicht*.) Ez is kedvelt szólása a pesti magyarságnak; *veszi magának a fáradságot, bátorságot*. Az adásvétel egyébként is sűrűn szerepel az ujságokban, így — teszem — a fordulót a korcsolyázó gyönyörűen *veszi* (Az Ujság 908. I. 16.) Maróczy pedig — ha már győznie nem lehet — a játékot *remisre adja*. — Aki *kimondott* katolikus, azt üldözik. (B. H. 908. I. 26.) Bevezettek a nem *kimondottan* *empirestilusban* butorozott szobába. (Uj Idők 908. III. 15.) Ez *ausgesprochen* germanizmus. — Szóval úgy kell élniök, mint a tyukoknak, amiből nem az következik, hogy tojásokat *fognak rakni* (A Hét 908. III. 1.) *Eier legen!* Sch. ezzel *egy* igen figyelemre méltó újítást *vezet be* (Uj Idők 908. III. 29.) Honnan, hova vezetik? (*Einführen*.) De novemberben *hozzátok jövök* (Az Ujság 907. XI. 26.) Régi germanizmus; az írónak mindegy, ha jön, ha megy, mert németnek mindegyikre egyformán *kommen* a szava. Nyilván germanizmus ez is: a munkások *kiuzsorázása* (B. H. 908. II. 9.) (*Auswuchern*.) Mert az csak eléggé világos, hogy az esküdtek *befolyásolása* (!) *arra ment ki* (Az Ujság 908. V. 6.) *Ausgegangen!*

És ki tudná végét, és ki tudna mindent?

Sípval, dobbal, nádihegedűvel hirdetjük a mi nemzeti kulturánkat. De jól is esnék hinnünk ebben, csak azt ne kellene látnunk, hogy ennek első, elemi eszköze: a nyelv tekintetében is ennyire németül, tehát ennyire csehül állunk! Pedig a magyar kulturának nagyon nagy darabja az ujságírás s ezért míg ebben ekkora a magyar nyelv rovására a hányavetiség, léha nemtörődömség, le kell szállnunk — »a *magas lóról*.«

BUZÁS DEZSŐ.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Az alábbi szavak egy torockói XVIII. századbéli naplóból valók. A naplóíró, Bartók János, a század első felében élt. (»1714 be: Biro Simon Mihalj. Ek: hazasottam megh, apamis ebben holt megh.«) 1702—1764-ig történt dolgokat jegyezgetett nagyrészt emlékezetből. Ezen kívül könyörgeések, zsolttárok, versek s vagy négyszáz közmondás, azaz hogy »megh jedczesre való jeles dolgok« vannak naplójában. (V. ö. Földrajzi Közlemények XXI. k. 188. lapjával.)

Ágasvas. »Eben alitattak fel harminc vas csinásra az nagy *agas vasbol* mivelest.«

Barmabb. »Mitsada annal *bormab* mint az ki az maga dolgait el hagyvan, masaknak nem tsak dolgokban, de megh hivalkadasakbanis szüntelen foglalatas.«

Búzahordás. »Esperest uram is ebben holt megh *buza hordaskor*.«

Csomó. »A' megh töltözesnek edes *csomoja*, az fajtalansagh s: csinatalansagh.«

Ezüstbányász. »Eben az esztendőbe: az *ezüst banyaszok* suljasan quarteljaztanak rajtunk.«

Ezüstfútatás. »Eben az esztendőbe: jöve be Virmon gjenelar, ez ada nagj szabadsagot az *ezüst futatasra*.«

Ezüstkohó. »Ebben bomlot el az *ezüst koho* is.«

Ezüstmunka. »Az *ezüst munkanak* is ekor löt vege.«

Fáradó. »Az a ditseretes alhatatosagh a' ki az viragzo haznak barrattja, es a' szerentsetlenseghre, s: keserüsegre jutatt haz nepenek szolgaja s: *faradoja*.«

Garáználkodás. »A' jatekaknak nezői gjakorta szidalamra *garaznalkadasra*, harczolasra es gjalazatra kelnek.«

Goszpergely. »Ebben az esztendőbe: öle megh az nemet Dobos Demen Gjörget *goszpergeljt* ütet az szajaba: s: a' agjara ment.«

Hebehurgyán. »Az hirtelensegel, *hebehurgjan* ki mondatt törvenj banatott *vonszan* utana.«

Hiányosft. »Az atjadtol maradat öröghsegedet aligh ha megh nem *hijanasittja* bujdosasadban valo költseged.«

Irott törvény. »Nem szükségesekek az jo embereknek a' sok *irrot törvenjek*.«

Kaszavas. »Hazat megh vöttük neki 100 forintan 17 *kasza vasan* örökösön.«

Képtelen. »Az jo leanj kerök az erköltsre vigyaznak inkab mint az ekesseghre, az *keptelen* abrazattollis viszsza nem üzettenek.«

Kincsetlen. »Senki nem irigjkedhetik az *kentsetlen* emberre.«

Királynéság. »Ebben töttek Maria Tresiat *hiralynesaghra*.«

Kucorodik. (A NySz.-ban csak egy adat van: Kucorodik: *kucorodik, gugyorodik SzD. [kauern].) »A' bölts ember sem jo szerentsejebbe fel nem fuvalkodik, sem gonosz alapottjaba: öszve nem *kutzaradik.*«

Kunyorgó. »Sok dolgak az *kunjar-gognak* megh engettetnek az ő szorgalmaztatások miatt.«

Liniázás. Erős *liniazass* pestis ellen az Olt vize mellett.« Ismét: »Ezeknek idejebbe: is a lineara 4 katonat az taborba: 5: katonat kellett adni.«

Marcangat. »Nem lehet ollj szent dologh melljet az patvarkodo ragalmazó megh nem mer *marczan-gatni.*«

Marhadögi. »Országos *marha dögi.*«

Pejpező [selypítő]. »En lattam hogj az gyermekek, az *pejpezőknek*, fogyatkazasakat mind addegh követtek, hogj . . . . mikor igazan akartakis szollani nem szolhatanak.«

Pirongság. (A NySz.-ban csak Heltai munkáiból van idézve.) »Elegem vagjan nekem ha az en keves jóságam sem magamnak *pirangh-sagara* sem masnak terhere nintsen.«

Posztógúnya. »Ekor parontsoltatat hogj az paraszt ember csizmat *posto gunjat* köpönjeget ne vi-selljen.«

Szóba keverni. »Szokasok az kevelj aszszonyi allatoknak megh ferj-ke-tis *szoban keverni.*«

Tatárság. »Ebben az esztendőbe jöve be az *tatarság* Beszterczenell.«

Vasütő. »Senki hegedüvel nem ver szeget köfalban ha *vas ütő* nincs kezében.«

Verő. »Estenek vele(tle)nsegek is Vajda Mihalj az kö verő Vajdak *verejenel*, egy darab lezczel ugj talalt ütni egj olahot hogj megh holt.«

Verőkerék. »Ebben volt ismet negj rendbeli jegh eső negj rendbeli iszonju arvizek . . . hazakat . . kohokat *verő kerekeket* . . vitt el.«

Verőskovács. »Ebben azesztendőbe: az urak tisztze eskettettek megh az *verős kovacsakat* az művelésre.«

VISKI KÁROLY.

Császár-madár. — Magyar neve már Ulysses Aldrovandus-nál is megvan. *Ornithologia* III. Köt. Index. 1637. (A NySz.-ban csak két ré-gibb adat.)

KROPF LAJOS.

Keresztfekő-csütörtök, a NySz. a *kereszt-fekő* cikkben idézi és jelentését nem állapítja meg. Az 1556-i levél, amelynek keltéből van ez a szó idézve, mint a Leveles Tárban való elhelyezéséből következtethetjük, május 22-e és a pünkösöd előtti vasárnap között íródott, tehát a keresztfekő-csütörtök alig lehet más, mint áldozó csütörtök. Hogy azonban ezt miért nevezték keresztfek[v]őnek, azt nem tudnám megmondani. Se Mátyás Fl., se Melich J. nem említik a magyar ünnepnevek közt. (NyK. 3. és 34. k.).

KOVÁCS MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A képzők eredete. Játszi szóképzés c. dolgozatom (Nyr. 1907.) egyik helyén bátor voltam annak a meggyőződésnek helyet adni, hogy a sláv kicsinyítő képzőket a játszi képzés honosította meg nyelvünkben. Ez az állítás csak egy része egy általánosabb körű gondolatnak, melynek igazsága annál erősebb meggyőződésemmé vált, mennél többet gondolkoztam rajta.

Nem nagy készüléttel, adatokkal támogatva fogom előadni ötletemet, — talán később lesz rá alkalmam és időm, — hanem mintegy csak matematikailag jelzem.

Már rég feltűnt nyelvészeinknek, hogy mily nagy szerepe van élő, népies képzőink előállításában a hibás képzőelválasztásnak. Az meg engem lepett meg, hogy a játszi szóképzés nyelvlélektani alapjául éppen ezt a hibás képzőelválgást találtam. A játszi-szó alkotója nemcsak ott vág el, képzőnek véve, egy hangcsoportot, ahol egy-két hang valóban képzőként szerepel, hanem onnan is, ahol képzőnek híre-hamva sincs. — Az előbbi több képzőbokor keletkezésénél világosan látható, az utóbbi nyilván mutatkozik a játszi szóképzésben.

Nyelvűnknek éppen ragozó volta ad a szóvégnek nagy jelentőséget. Az élő beszédben kevés a ragtalan tőszó, a gondolatot képviselő hallható mondat részeit »vonzatok« kapcsolják egymáshoz, s a vonzatot jelző hangcsoportok vagy hangok a szavak végén állnak. Ezek után szembeszökő a szóvég fontossága. A szóvég a fejlődésben fontosságából nemhogy veszítene, hanem erősödik. Azonos vagy hasonló hangcsoportban végződő szavak önkénytelenül kiemelik e szóvéget; e kiemelésből egy hajszál kell ahhoz, hogy fontossá, jelentős elemmé is váltsék. *Ribanc, labanc, gubanc!* Nehezen hiszem, hogy e három szó egy és ugyanazon, — valaha élő, de ma kihalt — képzőt őrizte volna meg. Az eredet különben itt mellékes, mihelyt homály borítja. Ha ma nem érzi a nyelv képzőnek, ha régente az volt is, ma nem képző. De mégis. Az öntudatlanul szót alkotó nép, az öntudatosan szót faragó nyelvújító képzőnek érzi, annak is veszi, általánosítja. Ime a szóvég fontossága a ragozó nyelvben. Amint dolgozatomban kifejtettem, ha csúfolódva megnevezek valakit vagy valamit, tulajdonképen jellemezni akarom. A sláv vagy a cigány beszédében jellemzőnek talállok egy szóvéget, emitt, a magyarban, egy *ó* vagy *i* hangot. E jellemző részt jellek tekintem s ráakasztom egy szóra, hogy messziről megismerhető legyen. Ez a játszi szóalkotás alapja.

Igen; de ha bármi eseményt, tárgyat, cselekvést akarok hangokkal megjelölni, nem arra törekszem-e, hogy minden kétséget kizáró, jellemző legyen kifejezésem? Azt hiszem, igen.

Ha valamely mozzanatos cselekvést akarok megjelölni, egy bizonyos hangcsoportot használok mindig (*-an, -int*), ha a cselekvés gyakoriságát akarom éreztetni, mindig ugyanazt a hangcsoportot használom (*-gat* stb.) Valószínűleg azért, mert ezt a hangcsoportot jellemzőnek találom. Jellemzés végett szóvégekhez rakom más szóvégektől elvéve, olyan módon, ahogy amazoknál foglalt helyet. S mentől csekélyebb testű (*-l, -n, -t, -at*) ez a jellemző szóvég, annál nagyobb az eshetőség, hogy a vele közvetlen érint-

kezdő többeli hang, főleg, ha több szóban ugyanaz, hozzáragad, vele megy s erősíti (-an, -en; -al, -el; -gat, -get).

Ezeket kívántam előrebocsátani, hogy itt következő felosztásomat igazoljam.

A képző, eredetét tekintve, vagy önálló, külön értelmű szó volt, vagy csak egy-egy hang. Ez utóbbi inkább igei, az első inkább névszói fogalom kifejezésére.

I. A képzővé váló szó történetének kutatása igen érdekes, nem is nagyon nehéz; tanulsága nem sok, csak erősíti az előbb mondottakat, t. i. egy szó azért válik képzővé, mert jelentése, alakja, használata folytán alkalmassá válik bizonyos igei v. névszói fogalom módosítás állandó jellemzésére (pl. a *hat* ige). Ily eredetű képző minden nyelvben van, de nem sok.

II. Még kevesebb a tisztán képző tisztet teljesítő hang vagy hangcsoport, mely egyenesen erre a hivatásra állt elő. Röviden: kevés az alapnyelvi képző.

III. Legtöbb az ú. n. hamis analógián alapuló képző. A II. csoport képzői sokféleképen csoportosultak, sokféle szóvéghez csatolódtak. Egy-mással társulva, vagy az alapszó mozgatható, jellemzőnek látszó végső hangjait magukkal véve új képzőkké lettek. Ilyen módon keletkezett a legtöbb képző, ma pedig, mivel az I. módon kevés képző keletkezik, a II. pedig alapnyelvi időkre illik csak, a képzőkeletkezés rendes formájával tekinthetjük.

LACZKÓ GEZA.

Felső fok és tárgyas igeragozás. Nem tudom, vette-é más is észre, de nekem már többször megütötte a fülemet egy-egy ilyen mondat: *A legtöbbet ő dolgozott, áldozott, szenvedett* stb. Hiába volt a tárgy előtt határozott névelő, az ige nem követte az általános szabályt és nem vette föl tárgyas személyragokat. De ez még hagyján! Egy-egy pongyolább beszédű vagy írású ember összeütközik a nyelvtannal akkor is, midőn nem maga a felső fokú melléknév a tárgy, hanem csak jelzője a főnévi tárgynak. Mert én elvéve még ilyen mondatot is hallottam: *A legnagyobb előmenetelt a harmadik osztályosok tették* (és nem: tették). Szeretném, ha csak a fülem csengett vagy a szemem káprázott volna, de ha másoknak is volt vagy lesz alkalmuk hasonló megfigyelésekre, akkor többé nem beszélhetünk hangtani vagy optikai csalódásról, hanem a nyelvnek számon tartandó és megmagyarázandó újabb jelenségeiről.

Utóirat. Hogy a határozott névelős felsőfok, mint tárgy alanyi ragozással is megáll, arra szolgáljon legfőbb bizonyítékul a következő adat, melyet perdöntő-ténynek nevezhetnék. Debrecen hivatalos lapjában, A Város 1908. évi ápr. 25-iki számában a Kossuth-szobor pályázati feltételeiben található e mondat: *melyek a legtöbb szavazatot nyerték*. E mondatot változatlanul közölte négy helyi lap, amelyeknek négy szedője és négy korrektora nem akadt fenn az alanyi ragozású ígén, sőt a Kossuth-szobor bizottságában az előadó is *nyerték*-et olvasott, anélkül, hogy szükségesnek érezte volna *nyerték*-ké javítását.

Megfigyelésem helyessége mellett bizonyítékul szolgálhat még a *Debr. Reggeli Újság* f. évi ápr. 4. számában található ez a mondat: »a

sztrájkoló a legcsendesebb magaviseletet tanúsítanak,» F. évi ápr. 16-án pedig a debreceni szinpadról hangzott felém ez a mondat: »A legtöbb munkát az adott, hogy stb.«

KARDOS ALBERT.

A folyton-foly-féle kifejezések eredeti alakját és eredeti jelentését úgy állapíthatjuk meg, hogy minél régibb ily kifejezésekből indulunk ki; mert annál nagyobb a valószínűség arra, hogy alak- és jelentés-változást még nem szenvedtek, tehát eredeti alakjukat és jelentésüket tisztán tün-
tetik fel. Régi példákat nem nehéz találni, mert az efféle kifejezések a régi, — 16. és 17. sz.-i — nyelvben sokkal gyakoribbak, mint a maiban. A NySz.-ban körülbelül 60 különféle igéből találunk ily kifejezéseket. Ha ezeket vizsgáljuk, csakhamar rájövünk, hogy *folyt* a befejezett cselekvés igeneve (főnévi árnyalattal); de mi az *-on*? Első tekintetre módhatározó ragnak tűnik fel; mintha *folyton*-ban az *-on* oly szerepet játszanék, akár-csak pld. a *gyorsan*-ban az *-an*. Pedig nem úgy van! Az *-on* az efféle kifejezésekben eredetileg nem módhatározó rag, hanem az, amiből a módhatározó rag is fejlődött, t. i. helyhatározó rag. Ezt mutatja már az a különbség is, hogy a helyhatározó *n* csak *o*, *é*, *ő* hangzót tűr maga előtt, a módhatározó *-n* pedig rendszeren *a*, *e*-t követel.

Vizsgáljuk csak e kifejezéseket: *égtén-ég* és *égettén-éget*. Nem lehet-e ezek előrészt mint helyhatározót felfogni? Rögtön rájövünk, hogy igen, és világossá lesz előttünk e kifejezések eredeti alakja és jelentése: *égtén-ég* = az égett-en ég, azaz: azon ég, ami már égett; *égettén-éget* = azon éget, amit már elégetett vagy elégettek azaz: az elégetettén éget. Tehát azt mondhatjuk általában, hogy az efféle kifejezések eredeti alakjaiban az előrész *n* helyhatározóragos igenév és eredetileg azt a helyet jelölte, melyen a kifejezés második részében kifejezett cselekvés vagy történés végbement.

Az a kérdés már most, hogyan fejlődött tovább e kifejezések jelentése. A NySz. erre úgyszólván megadja a feleletet azzal, hogy az egyes kifejezések jelentését latinul is közli. Ha az osztás alapjául e jelentést vesszük, két főcsoportot lehet megkülönböztetni:

1. az egyikben a kifejezés előrésze a cselekvésnek ismétlődését, gyakoriságát jelenti: *érkezten-érkezik* = frequenter pervenit (Born : Pred. 295); *estén-esik* = frequenter cadit (Fal: N. U. 266.); *érten-érik* = frequenter maturescit (Mih: ÖrökÉ. 166.) stb.

2. a másikban a kifejezés előrésze a cselekvésnek folytonosságát jelenti: *folyton-foly* = fluit incessanter (Pázm: Préd. 987.); *forogton-forog* = continue se versat (Lép: P. Tük. 2 : 179.); *kerestén-keres* = incessanter quaerit stb.

Hogy e két csoport közül melyik a korábbi, azt most már nem nehéz eldönteni. Gondoljunk csak vissza az *égtén-ég*-re, az *égettén-éget*-re és ezek eredeti jelentésére, rögtön érezni fogjuk, hogy ezek értelméhez közelebb áll az ismétlődés, mint a folytonosság. Ezért fel kell tennünk, hogy a fejlődés oly rendben történt, hogy a helyhatározóból először a cselekvés ismétlődését, gyakoriságát kifejező határozó lett, azután ebből fejlődött a cselekvés folytonosságát kifejező határozó.

A fejlődést elég jól feltünteti e három példa:

1. *égetten-éget*: helyet fejez ki, (ma már nem érezzük.),
2. *estén-esik*: ismétlődést,
3. *folyton-foly*: folytonosságot.

Ezek közül a helyhatározó jelentés elveszett; a belőle fejlődött másik két jelentés azonban egymás mellett megmaradt, de igen közel áll értelmük egymáshoz és a bennük levő *n*-t már nem hely, hanem módhatározó ragnak érezzük.

Végül még mint érdekes és jellemző dolgot felemlítjük, hogy az egész NySz.-ban egyetlen egy igekötős igéből alkotott ily kifejezés sem fordul elő. Ennek az oka talán az, hogy az igekötő a cselekvést nem mint gyakorit, folyamatosat, hanem mint egyszerit, határozottat s gyakran mint bevégeztet tünteti fel s így ezen kifejezések természetével ellenkezik, azért bennük nem fordulhat elő.

Leggyakrabban találjuk e kifejezéseket: Pázmány, Telegdi, Pósházi, Bornemisza, Geleji, Katona, Lépes Bálint és Faludi munkáiban, továbbá a kuruc költészetben.

CZUPPON ELEK.

Adatok a szöveggyűjtéshez. A nyelvfejlődés amaz igen érdekes alakjai, melyeket rendszeresen Simonyi tárgyalt legelőször (nemcsak nálunk, hanem egyáltalán) az élő népnyelvben s az alakuló irodalmi köznyelvben fordulnak elő a leggyakrabban. Szép munka volna, ha valaki a megkezdett csapáson tovább haladna. Különösen népünk nyelvét és újabb íróinkat kellene feldolgozni. Én csak egy-két adattal akarok hozzászólni.

Kimódol. Ambrus Zoltánnak »Fű a romok közt« című szép elbeszélésében fordul elő e sajtós szó (Az Ujság album-naptára 68. l. s azóta többször is találkoztam vele). A jelentése nyilvánvaló: módját ejteni. De hogyan keletkezett, mi az eredete? Mai népnyelvünkben nincs, de régi nyelvünkben volt ugyan egy *módol* ige, mely a latin *modulor*-ból keletkezett (*módol*: modulor, singen, »eine gewine Weise geben«; *módolás*: modulamen, »ein Gesang, Melodey« NySz. és PPB.). De ennek jelentése a szónak más forrására utal. A *kimódol* szó kombinatív szóalkotás. E két kifejezés elegyedéséből származott: *kieszél* × *módját ejti*.

Moldvánia. Mikszath írja (Pipacsok a buzában 226. l.) szegény Madzag Mátéról: »Valaha gazdag ember volt, gulyaszámra kupeckedett ökrökkel, tinóval, elhajtotta egész *Moldvania* országáig« ... Nyilván így keletkezett: *Moldva* × *Románia*.¹

RUBINYI MÓZES.

Mellékmondat helyett főmondat. Különös szokása Arany Jánosnak, hogy sokszor két egyrangú mellékmondat, rendesen rehatív mondat helyett egy mellékmondatot s egy főmondatot alkalmaz, úgy hogy a második mellékmondatnak a megelőzőkkel való kapcsolatát szerkezetére

¹ Néhány új adatot közöltem *Általános Nyelvtudomány* című munkámban is (48. l.). Egy kis tanítványom mondotta egyszer, amikor a Toldi cselekményét vázoltuk: »Ekkor Toldi *elmélázkodik*«; nem egyéb ez, mint *elméláz* × *elálmélkodik*.

nézve megláztja, mint holmi laza függelékét veti utánuk. Ilyenek pl. a következő szerkezetek: »Ki egyet agyarral halálosan sérte, úgy aztán a többi megharagudt érte« (Toldi) e h. ki egyet agy. hal. sérte s kire aztán a többi megharagudctt. »Mint villám fénye, mely pillanatra földet és eget feltár, de míg ezt mondanók: nini! már a sötétség torka nyelte be« (Szentiv. álom¹ 146) e h. de melyet . . a sötétség torka nyelt be. »S ama tekintet, mely előtt hiány, vágy rejtve nincs, a szív nyitott könyv nála, látá, Godofréd vini hogy kíván . .« (Tassoból 8.) e h. melynél a szív nyitott könyv. »A hajdúvilág, a kuruc-labanc villongás, mely nemcsak szeme előtt folyt a népnek, hanem benne mozgott, benne lélekzett, hozzákötötte reményeit vágyait, szerencsáját« . . . (Hátr. próz. 12). — Az élőbeszédben ez a szabadabb szerkezet bizonyára gyakrabban előfordul, de az irodalomban Aranyon kívül nagyon ritkán. Ime két máshonnan való példa: »Őket tiszteljétek, állván széki előtt: kit a Sion hallott és örült e hírek« (MA. 97. zsolts.) »E művet, melyből már közöltünk mutatványt s közelebb bővebben is fogjuk ismertetni« (hirlapi cikkből). — Nem egészen ilyen Kisfaludy Sándornak következő mondata: »Ha sebe halálos volt, hát farkasok konca lett, kiknek mi csak nyomát láttuk, de a pecér észrevett« (Gyula 3:39). Itt hozzá van értve a *kiket* (= de *kiket* a pecér észrevett), mert különben így volna: de a pecér észrevette.

KEMENES PÉTER.

Bél.¹ Előljáróban mindjárt kijelenthetem hogy a *vörösbelü* e-je nem tollhiba. Az *apadt* címszó után azért írtam *lazabellüt*, mert a tájszavak magyarázata irodalmi nyelven történik, a *vörösbelü* pedig népies ejtés. Szülővárosomban, Baján, a *bellü* is előfordul ugyan, de a *belü* szokottabb, úgyhogy az én nyelvérzékem egyáltalán nem ütközik meg rajta. Így pl. a vörösbelü körtén kívül van még *vérbellü* görögdinnye, *zödbellü* sárgadinnye, *pirosbelü* narancs, stb. Zolnai cikkének olvasása után kérdezősködtem a *bellü*: *belü* iránt a hétfalusi csángóság körében is. A csángó *belet* vesz a vágóhídon, *belet* tisztít a patakban és nem *bélt*; ezt mondja: *beled* és *beledet* a régies és Zolnai szerint szokottabb *béled*, *béledet* helyett. Természetes, hogy a *bellü-t* is *belünek* mondja. A háromszéki használatról nincs közvetlen tudomásom. Csak odavaló tanítványaimtól kérdezgettem. S pusztán a gidófalviak mondtak *bellü-t*, a többiek, jelesül: az egerpatakiak, dálnokiak, torjaiak és papolciak a *belü* mellett erősködtek. Hogy igazuk van-e, vagy sem, annak Erdélyi Lajos a megmondhatója.

CSEFKÓ GYULA.

Tájszókról. [36 : 482.] *Rágós*: kemény, szijjas, nehezen rágható értelemben a népnél talán országos keletű szó. Szatmárt, Halast eleget hallottam.

Látomtól látomig: pitymallattól szürkületig. — Többször hallottam

¹ Zolnai (Nyr. 37 : 177.) kételkedett a *-belü* melléknévi alak megvoltában. A véletlen azt akarta, hogy ugyanabban a füzetben egy bajai néprajzi közleményben (190) előfordul ez a *-bellü*: *vörösbelü körté*. Erre nézve kérdést intéztem a közlőhöz s itt adom válaszáat.

e kifejezést ugyanevvel az értelmezéssel. De hogy hol, ma már aligha tudnám urát adni. A kifejezést magát azonban ismerem, mint a tenyeremet.

Szurka-piszkál. Halason is hallottam így: »Mit szurka-piszkálod az embert?« Mit bántod, mit ingerled?

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Szájbé. Kecskeméti pásztorműszó. Azt az összeget jelenti, amit a jószágtulajdonos fizet a városi gazdasági hivatalnak a legelőre kicsapott marhájáért. — A kifizetett összeg nyugtája a *szájbércédula*.

BENKÓCZI EMIL.

Csenderes. A falumban, Etéden (Udvarhely-m.) van egy *Csender* nevű család, jobban mondva volt, mert ma már részben kihalt, részben eltávozott onnan. Tehetős kisbirtokos familia s a jó öreg *Csender János* megyebírája volt gyermekkoromban az etédi kálvinista egyháznak. Nem egyszer gondolkoztam, hogy ugyan mit jelenthet ez a név? Egészen más jelentést tulajdonítottam neki, mint Pápai Páriz a *csenderes*-nek. *Csender*-ről azt hittem, hogy a csenddel van összefüggésben. De tévedtem; mert ha *csenderes* annyi mint *bokros*, *csender* nem lehet egyéb *bokor*-nál.

GAGVHY DÉNES.

EGYVELEG.

Böngészet. Hírlapokban s folyóiratokban nem ritkán találkozunk egy-egy nyelvészkedő cikkel vagy cikkecskével, mely — noha rendszeren nem céhbéli, hanem »műkedvelő« nyelvész írja — tartalmánál fogva megérdemli figyelmünket, sőt megérdemli, hogy a benne foglalt érdekes gondolatok vagy bár csak adatok kedvéért tudomásul vegyük s megőrizzük a nyelvészeti irodalom számára is. Már eddig is átvettünk lapjainkból egyes ilyen apróságokat, de ezentúl ebben a rovatban fogjuk őket időről időre csoportosítani.

1. Kezdjük néhány olyan hozzászólással, mely az olvasóink előtt eléggé ismert *Bécs-Wien*-féle vitára vonatkozik. A Budapesti Hírlapban f. évi VI. 2-án elpanaszolta valaki, hogy a külföldi múzeumok hazai helyeégeinket rendszeresen német nyelvükön emlegetik. Erre *Lóczy Lajos* a köv. levelet intézte a B.H. főszerkesztőjéhez (B.H. VI. 3.):

»A magyar helynevek és a külföldi muzeumok« közlésnek nagyon örvendtettem és azt fölöttébb helyesnek vallom. Hogy azonban ezen a téren való jogos óhajtásunk teljesedjék, elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy: Bécs, Boroszló, Drezda, Bréma, Norinberga, Lipcse stb., stb. helyett mi is Wien, Breslau, Dresden, Bremen, Nürnberg, Leipzig stb. neveket használjunk. Már pedig a magyar közvélemény, élén a Budapesti Hírlappal, ez ellen küzd. Kérlek, légy szíves ezt a fölszólalásomat közölni.

Rákosi Jenő a levélre ezt felelte:

Érdemes tudósunk és tisztelt barátunk álláspontja ismeretes előttünk,

de nem a miénk. Magyarországon ősi szokás, majdnem azt mondom, sablón, az újságokban fölpanaszolni azt, ha külföldön valaki Ödenburgot és Wieselburgot ír Sopron és Moson helyett, de egyszersmind ragaszkodni is a Bécshez és Boroszlóhoz. Ebben, azt elismerem, logika nincsen. Ellenben igazság, az van benne. Nékünk fáj helyneveink elnémetesítése, mert évszázadokon át magunkat is el akartak németesíteni. A helynevek elnémetesítése ennek egyik eszköze volt csupán. A Bach-korszak egy csomó oly városunkat is elkeresztelte németre, amelynek a multja nem adott volt német nevet. Ez részben bántó, részben nevetséges volt. De elnyomatásunknak, megalázásunknak volt cégére, hirmondója, bizonyítéka. A dolog e részében így áll a mérleg: Ha a mi helyeinket németül olvasuk (és nemcsak német, hanem francia és angol nyomtatásban is), ez minket bánt, elkeserít, mint megalázó és keserves helyzetünk jele, bizonyítéka vagy legalább emlékeztetője. Természetes hát, hogy minden magyar olvasó és újságíró fölháborodik, ha efféle kerül a keze alá. Így keletkezett az újdonság a Budapesti Hirlapban, amellyel most tisztelt barátunk, Lóczy Lajos triumfál rajtunk. Ellenben Németországra s a német nemzetre se veszedelmet, se boszuságot, se gonosz emléket nem jelent, ha mi Leipzig helyett Lipszét, Wien helyett Bécsét irunk. Minden nyelvnek a géniusza terjeszkedik, hódít és átformál mindent, amihez hozzáfér, amibe beleütközik, ami átalakító erejét provokálja. Ebben az útjában nem a mi hivatásunk, hogy a magyar nyelv erejét hátraszorítsuk, a számunkra, szájizüinkre való munkájának korlátokat szabjunk. A magyar nyelv oly szuverén, mint bármely más nyelv és alkotásait, bármely térre terjeszkedik, nekünk védenünk kell, nem támadnunk és még a Földrajzi társaságnak is úgy kell a dolgát intézni tudni, hogy ebben hiba ne essék. Nékünk Bécs — Bécs, Boroszló — Boroszló. Mert magyar emberek számára irunk és nyomtatunk. Ha itthon sikerülni fog elfelejteni a magunk népével a városok idegen nevét, nagyot cselekedtünk és fittyet hányhatunk annak, hogy Lueger ur ragaszkodik-e az Ofen-Pest-hez, vagy behódol nekünk. De megígérem tudós barátomnak, hogy abban a pillanatban, a mikor a francia könyv Londont ír és nem Londres-t, az angol Wien-t és nem Vienná-t, az olasz Páris-t és nem Parigi-t, — egy szóval, ha majd a gyilkos urak kezdik el a halálbüntetés eltörlését: akkor én is meg fogom fontolni, Lóczy Lajosnak van-e igaza, vagy a magyar nemzeti géniusznak. Mert a legislegutolsó argumentum, amelyre hallgatok, az, mintha azon a joron, hogy én lemondok a magam magyar igazáról, én sikerrel várhatnám, hogy a német is lemond a magáéről. Nem, azért az objektív kölcsönösségért, amely Lóczy barátunkat vezet, azért nem köszönetet, nem viszonzóságot, azért csak gúnyt és hatót aratnánk.

Másnap viszont Lóczy Lajos a köv. fejtegetéssel válaszolt:

Nem hevenyészve, véletlen hangulatból vetettem föl én ezt a kérdést, hanem tervszerűleg.

Augusztus hónap elején Genève-ben a kilencedik nemzetközi földrajzi kongresszus egyik szekciója a helynevek nemzetközi nomenklaturájával fog foglalkozni. Ehhez nekünk kész, határozott és tiszta fölfogással kell járulnunk. Lehetséges, hogy a kongresszus kötelező szabályokat fog

a helynevek nemzetközi írására megállapítani.¹ Mert ne higgyük ám, hogy csak nekünk fáj, amikor Budapest helyett Ofen-Pesth-et, avagy Pécs helyett Fünfkirchen-t hallunk és még inkább, ha ilyet olvasunk. A német is elkeseredik azon, amikor Wien helyett Bécs-et és Leipzig helyett Lipschét lát fölünk. Valaminthogy nemzeti szókincsének tekinti Ofent és Hermanstadt-ot ő is.

Meg azután nemcsak hogy tudja a mi Lipschés és Brezlau-os törekvésünket, hanem erős fegyverül is használja ellenünk.

1891-ben a berlini ötödik nemzetközi földrajzi kongresszuson óhaj-tásként ment határozatba, hogy a helyneveket a hivatalos névtárak szerint írjuk. Mi magyar geográfusok elkezdettük ezt a térképeinken, és a Földrajzi Közleményekben; a német és utánuk a francia atlaszok immel-ámmal tökéletlenül folytatták.

A legelterjedtebb és legbővebb Andrée-féle, Velhagen és Klasingtól Berlinben kiadott új atlasz azonban, mely Magyarországot négy lapon ábrázolja, ne csak helyneveinket, hanem hegységeinket, folyóinkat, tavainkat úgy írja, amiként mi óhajtjuk és amilyenül nekünk édes hangzásu. Itt küldöm ezt a négy lapot Andrée atlaszából. Kérlek, tekintsd meg és hasonlítsd össze a 15—20 év előtti német atlaszokkal. Vogel jeles kartográfus ezen térképlapoknak a szerzője.

Már most azt a kérdést vetem föl előtted: Kivánod-e, hogy nemzeti génuszunk ne csak a magunk körében ápoltsassék, hanem széles e földön elismerést nyerjen?! Ha igen, akkor a szigorú, kérlelhetetlen logikát kövessük és mi se érintsük mások érzékenységét; mert valódi, reális igazság csak logikus lehet. Minden egyéb csak képzleti, érületi, időleges igazság, mely másra kiáltó igazságtalanság is lehet. Ha a kongresszus a Budapesti Hírlap álláspontját fogadná el, akkor Vogel térképének legközelebbi kiadásánál a magyar nevek eltűnnek és ismét a 15—20 év előtti állapot kerül a külföldi, Magyarországot ábrázoló térképekre a nevek írásában. Vogel térképe lassankint azután visszánémetesitené a francia és angol térképeken, sőt a földrajzi irodalomban is Szegedet Szegedinre, Szabadkát Maria Theresiopel-re. Pedig ha a német Komorn-ról, Klausenburg-ról szól, azt valahogyan csak elviselem az ő nemzeti génuszát respektálva; de amikor a francia, angol vagy olasz is Komorn-t, Klausenburgot használ, akkor felforr a vérem.

Arról van tehát a szó, hogy vajjon legfőljebb tíz szót itthoni nemzeti génuszunknak megmentsünk és ezen a réven a földkerekségen elvesszük a jogot és az igazságot magyar helyneveink respektálására, avagy a tíz szónyi veszteség árán megnyerjük földrajzi nyelvkincsünk általános elismerését!

A francia, amikor Londres-t, az angol amikor Vienná-t ír, tudja, hogy ezek szinonimák London-nal, Wien-nel, mert száz meg száz helyen látja

¹ A kongresszus csakugyan tárgyalta a kérdést, de még nem határozott, hanem «nemzetközi bizottságot» küldött ki, amelynek a jövő kongresszus elé kész anyaggal kell lépnie.» A bizottsághoz utasították Cholnoky kolozsvári egy. tanár javaslatát is: «hogy a nemzetközi egységes elnevezés alapjául mindenütt az illető állam hivatalos helységnévtárát fogadják el.» Máday Andor jelentése, Az Ujság, aug. 18). A Nyr. szerk.

ezeket az eredeti neveket. A külföldi ember azonban hogyan fog majd az ő térképeinek alapján tudomást szerezni arról, hogy Klausenburg és Kluzs helyes neve Kolozsvár? A német és román géniusz szerinti térképekről és földrajzi irodalomból semmi esetre sem; amit gyakrabban lát, azt fogja követni. A mi nemzetiségeink pedig az ő nemzeti, vagy nemzetiségi géniuszuk alapján bizony-bizony nem a magyar neveket fogják (persze nem hivatalosan) használni, hanem a külföldi irodalomban meghonosultakat. Jöjjünk rendbe ezzel a dologgal, szólaltasd meg vezető szerepre hivatott lapodban a közvéleményt; hadd legyen irányítónk a genève-i kongresszuson! Utoljára is történjék az, amit a nemzet akar. A geográfiai nomenklatura gyakorlati eszköz nékem országok, nemzetek alapos megismerésére. A tudományos irodalom akármilyen természetű is, kövesse és használja ezt az eszközt egyféleképp. Költészet, szépirodalom írjon a szívnek; minden egyéb az észnek. A szívnek igazsága bizonytalan volt és marad mindig. Ime Björnson!

Erre *Rákosi Jenő* ismét így felelt:

Tisztelt és tudós barátunk e kérdésében nem szükséges, azt hiszem, a nemzetet megszólaltatni. A dologra igen röviden lehet válaszolni. Tegnap néhány sornyi megjegyzésembe is belekevertem, még pedig szándékosan a Földrajzi társaságot. A tudomány más szempont alá esik, mint a gyakorlati élet. A földabrosz pedig okmány, amelyen hitelesen kell állani mindennek. Olyan mappákat kell szerkeszteni, amelyekről hitelesen le lehet olvasni minden hely, hegy, víz és földrész nevét. Ennek kell a zsenévi kongresszus határozatának lenni. És ebben semmi sem akadályozhatja meg azt a kongresszust, sem az én makacs magyarságom, sem a még makacsabb angol ember, akit a guta menten megütne, ha valaki azt a lehetetlenséget kívánná tőle, hogy ő szóban vagy írásban a világ bármely városának ne angol vagy angolos nevét használja. Ha a kongresszus nem így határoz, akkor nem lehet komoly, tudós testületnek venni. Földrajzi tudós könyvek, térképek hiteles nevekkkel tartoznak nekünk. Ellenben az élet gyakorlati forgalmában — szóval vagy írással — ujságban, szónoklatban társalgásban, nem-tudományos könyvekben magyar nyelven, magyar nevekkkel kell élnünk vagy a nevek magyaros formáival. Hiszen angol és francia a mi városainkat is csak két okból írja németesen. Először, mert rendszerint német forrásból merít (magyarul nem tud a szegény); másodsor, mert a német nyelv rokonabb hozzá, hanghordozásában, kiejtésében valamelyest könnyebb neki, mint a magyar. Megnyugvással veszem tudomásul, hogy a német is bosszankodik azon, ha Boroszlót írunk Breszlau helyett. Oka ugyan nincsen rá. Soha se fenyegette az elmagyarosítás veszedelme. Soha se sanyargatták a mi germanizátorainkhoz hasonló magyarizátorok. Miért bosszankodik hát? Mi minden rejtett szándék és titkolt igény nélkül írunk Lipschét. Mikor azonban ő a mi városaink német nevét írja, abban takart jogcímet tart fenn és táplálja a Drang nach Osten tanításait. A Bécs, Lipcse, Boroszló stb. egyszerűen a magyar nyelv törvényeinek a munkájából lett. Az Ödenburg, Klausenburg, Wieselburg régi nevek ugyan, de megváltozott lakosság és szellem tanyáz a falaik közt, mely tiltakozik az ellen, hogy az alldájcs szellem e régi nevek alapján magának reklamálja új, becsületes magyar lakosságát. —

A Budapesti Napló június 28-iki számában azt olvassuk a napihírek rovatában:

Egy reggeli lap ma azt írja, hogy az új húszkoronás bankjegyek nagyon rövid életűek lesznek. Most bocsátották ki és máris bevonják. Bevonják pedig — a lap híre szerint — azért, mert a bankjegy magyar szövegében nem Wien, hanem Bécs szerepel. Tudakozódtunk e dologban a jegybanknál s ott kérdésünkre azt válaszolták, hogy a hír teljesen alaptalan. Rendben van. A dologhoz tehát nincs mit hozzászólni. De érdemes hozzászólni az állítólagos indító okhoz. Érdemes, mert unos-untalan kísért ez a kérdés. A Wien—Bécs-kérdés. Annyira vagyunk már, hogy a hivatalos lap sem képes megérteni, hogy mi itthon nem ismerünk Wient, csak Bécsét. Ha Bécsbe megyünk, ha Bécsbe irunk, akkor legyen Wien, de itthon nincs Wien, itthon Bécs annak a városnak a neve. Mindenem, ami nekünk készül. Tehát a hivatalos lapon is, és a pénzen, a magyar pénzen is. És a közös pénznek a mi számunkra készült magyar szövegében is. Ezt már végre meg kellene állapítani illetékes és mértékadó helyről.

2. *Régi magyar községneveink.* A Budapesti Hirlap július 18-iki számának egy kis közleménye az aradmegyei oláh községnevek magyarosításáról szól. Ennek a közleménynek az a mondata, hogy egészen új, magyar képet nyernek a térképnek eddig idegen nevektől tarkázó részei — mint Buday László írja B. H. 1908. VII. 24. — tévedésen alapszik.

»Az idegen községnevek magyarosítása, vagyis új magyar nevekké való fölcserélése is jogunkban állana s még csak nem is lenne oly példátlan sovinizmus részünkről: Poroszország a pózeni helynevek erőszakos németesítésével ebben is elüljár. A valóság azonban az, hogy nem régi, idegen neveket magyarosítunk ok nélkül, hanem a régi magyar helynevet állítjuk vissza eredeti tisztaságában ott, ahol az a nemzetiségek ajkán elferdült és idegenszerűvé vált. Nagy tudományos aparátussal való munka folyik ebben a dologban, tallózás a régi magyar emlékek temetőjén, helyrehozása az elmúlt lanyha, érzéketlen századok mulasztásainak. Bihar, Arad, Hunyad hegyeiben magyar helynevek voltak régebben, a Bánság síkján magyar nevű falvak virágoztak, az ősfoglalóknak hirdetett tótok vidékein is jóformán csak magyar helynévről tudnak okleveleink. S a magyarság évszázadokon át közömbösséggel nézte, hogyan formálódnak át ezek a tösgyökeres magyar nevek lassacskán merőben idegenné. Az egyik helyen megtartották a magyar törzsnevet, csak nem tetsző, magyaros hangzóit gyúrták át idegenszerűvé, s megtoldották a nevet még magyartalanabbá tévő képzővel. Így lett Tolvajdból Tolvadia, Homokrévből Mokrin, Miháldból Mehádia, Kőkéndből Kikinda... de elég, a példa fáj, mondaná Arany János. A másik helyen még egyszerűbben és gyökeresebben ment végbe az átalakulás: a magyar nevet lefordították idegenre, s mind sürűbben használták, míg végre teljesen kiszorították vele az eredeti magyar nevet. Így lett Jóföből Dobra, Királyházából Kralován, Fekete völgyből Válenyágra és így tovább, helyneveink hosszú, hosszú sorozatán keresztül. — Egy érdemes tudósunknak, Csánki Dezsőnek, évtizedek óta tartó, becses búvárlatai alapján, az országos levéltárnak hathatós támogatásával és okleveles tárainak a legteljesebb igénybevételével, nyelvtudós és történetkutató szakemberek közreműködésével most folyik a *restitutio in integrum*, a régi

magyar neveknek eredeti jogaiba való visszahelyezése, ami tehát távolról sem magyarosítás és legkevésbé sem erőszakos, hanem minden pontjában tudományosan is megokolt. Éppen azért folyik a munka látszólag lassan (a közvélemény már régóta sürgeti teljes és minél radikálisabb befejezését), mert ily nagy alapossággal, a történelmi és földrajzi szempontoknak teljes érvényrejuttatásával készül. A történelmi igazság szeretete irányítja az egész munkát s ezért megmaradt idegen alakjában akárhány olyan név, amelynek ezen idegen alakjához fűződik valami történelmi emlék. De persze, apró-cseprő, helyi jelentőségű események nem vehetők történelemszámba, s nem is számíthatnak túlzott kegyeletre. Részemről azt hiszem, hogy ezek a jelentéktelenebb, idegen nevű községek a maguk javát mnnkálják, ha sietnek magyar nevet választani, még ha véletlenül történelmi ok nem is szól mellette. Az ország forgalmi, gazdasági élete magyar; ennek az életnek a lüktetésébe az a falu kerülhet bele inkább, amelynek magyarul érthető, magyarul kimondható neve van. Idegen nevet a köztudat nehezen sajátít el, könnyebben elfelejt, s inkább hágy meg terra inkognitának, mint egy magyar nevet. Hogy csak egy példát idézzek, vajjon melyik név forgalomképesebb [olvasd: alkalmasabb a forgalomra]: Cigányos-e, vagy pedig — ahogy eddig hívták — Pakalesd-pantasesd-ciganyesd?«

3. *Szállok az úrnak.* Herman Ottó írja (B. H. 1908. VII. 3.) a következőket: »Maholnap nyolc esztendeje, hogy néhai Tóth Béla a címenek választott és már többször vitatott szólásról tárcát írt, amelyben Szvórényi, Szily és Schuchardt véleménye is sorra került [ezek annak idején a Nyr.-ben jelentek meg]. Én belefogtam egy levélbe, amelyben kimutattam, hogy más tudok, így más a meggyőződésem. Meg is irtam a lényegest; de nem küldtem el, mert nem volt időm a kikerülhetetlen — összetűzésre. Ez a levél most, hogy irataimon végig kell fésülnöm, kezembe került s a következő kivonat talán megérdemli a közlést. — A *szállok az úrnak* szólás közvetlen tapasztalásom szerint nem bír sem a Szily-féle *salve*, sem a Schuchardt-féle *»ich steige dir eins vor«*, sem a többi változat értelmével, mert nem felköszöntő, nem is viszonzásra kötelező, hanem átszármasztató mondás és a magyar korteskedésnek hatalmas eszköze. A korteskedésnek, amelyből egykoron bőségesen kivettem részemet (sokáig voltam képviselő!), föladata az is, hogy a bizonytalan elemeket megnyerje, különösen pedig megszólaltassa, színvallásra bírja felköszöntő alakjában, ennek legjobb alkalmatosságai pedig a kortes-lakomák. A fontosabb lakomák gondosan elő voltak készítve, különösen a felköszöntők sorrendje tekintetében. A dolog azután így ment: Szabó pártelnök felköszöntötte a jelöltet, ez a választókat, és azután következett a megállapított sor: Nagy uram alelnök *rászáll* Kovács uramra és felköszönti az elnököt, Kovács uram *rászáll* Kaszás uramra és felköszönti a községek küldötteit, Kaszás uram *rászáll* Ravasz uramra (mert nem biztos, valljon szint), hadd halljuk szép szavát stb. Ezek a felköszöntők mind úgy kezdődtek: »Uram, uram stb. szállok az úrnak!« Aki nem fogadta el a *rászállást*: kozmás volt. Ha meg akartam tudni valakinek az eszejárását, akkor odasúgtam valamelyik főembernek: *szálljon* valaki Pintér uramra, hadd halljuk szép szavát! Világos ebből, hogy a *rászállás* nem felköszöntő, nem jelenti ennek viszonzását sem, hanem *tovább adja, meg pedig kötelezőleg a szót, vagy a szó rászáll*

valakire, akár az örökség, hogy éljen vele. Hogy mire használja, az az ő dolga.»

Nyelvi iparművészet. Ilyen cím alatt közlik német lapok a következő hirdetést: »A mai kereskedő hova tovább jobban hasznosítja a művészetet üzlete érdekében: az építőművész mellett, ki házát építi és díszíti célszerűen, különösen a festőnek veszi hasznát, mert jó hirdető-rajzokat terveztet vele. De a legjobb hirdető-képeknél is fontosabb az üzleti nyomtatványoknak helyes nyelvi alakja, mert értelmes és nyomatékos formájuk előmozdítja az üzleteknek gyors és jövedelmező lefolyását. De az előkelő s mégis hatásos nyelvhasználat művészetéhez szakember segítségére van szükség. Erre a nyelvművészetre vállalkozik az új német szóművészet műhelye (*die Werkstatt für neue deutsche Wortkunst*) Lipcsében. Ez a műhely elvállalja a meglévő nyomtatványoknak átdolgozását, továbbá használati utasítások, hirdetések, árjegyzékek és áru-elnevezések tervezését. Elve, hogy a fogalmazásnak legjobb dísze a világosság és egyszerűség. Ugyanilyen elvek szerint gondoskodik a műhely a tárgynak megfelelő nyomtatásról is. (A műhelynek vezetője Hans Weidenmüller, Leipzig, Brandvorwerkstrasse 65.) — A német nyelv művelő egyesület folyóirata (*Zeitschrift des allgemeinen Deutschen Sprachvereins*) megjegyzi ehhez, hogy már az egyesület kebelében is szóba került az a terv, hogy nyelv művelő hivatalokat alakítsanak, hogy nyelvi tekintetben kifogástalan és jellemző áruneveket alkotssanak s minden tekintetben javítsák a kereskedelem nyelvét. Örömmel üdvözlí az új nyelv művelő vállalatot abban a reményben, hogy sikeresen fog működni a nyelv művelő egyesület szellemében.«

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.

(Vége.)

Ittem mos má elindúnak mégin harmannap haza felé. Annyíra hoty haza érnek ők az ü aptyuk házáhó. A kirá nagyon örü nekik, asztán nagy örömbe van az egész kiráji udvar. Másnap a kirá mingyá papot hozat, asztám megeskütteti őket, asztáⁿ tartyák a nagy lakodalmat. Mikor az urak beűnek az asztá mellé a vendégség^{hó}, — hát a kirá fia az ü feleségivé egymás mellé, a Hód pedig az ü bátyánok szémköszt. Mikor ékezenek énnyi, hát mikor a kirá fia a legéső kalán étét be akarta venni, előhuszta a kargyát, évákta a szájátú a kalán^t levesestű egygyütt, hogy az ü bátya aszt be nē véhesse. Evvē mingyá nagy zöndülés lét az urakná, hom micsoda dolog e', még a nyakát is évákhatta vóna. De ü nēm szót sēmmit sē, hanēm évett, a bátyánok még vittek más kanalat asztáⁿ avval évett.

Itt észnek, isznak, mulatnak, annyira, hogy a mulaccsák közöt viszik a kávé^t. Mikor a bátya fővészí a findzsát, hát fővészí a kardot, asztáⁿ ugy évákta a kezibű, hogy ezēr diribre darabra törött. Az urak megⁱⁿ zönöktek,

hom minek teszi eszt, de ü nem szót sémmit. Asztán vittek a kiráfinak más findzsát, abbú ivott.

Mikor vége vót a mulaccságnok, aszongya a király, hon nevéttettem én nekéd ujam paripát, hogy ujan nem látot sënki, ére még sënki sē út; maj meglátom, hom mijeⁿ vitéz vagy.

Asszongya a Hód :

— De én is kimégyék kiráj atyám ?

— Hát ki gyühecc.

Kiménnek az urak, hom maj nézik, hogy a kiráfi hugyan vitész-kedik a paripán. A Hód is kimént, asztán oda át a lónak a fejihó. Mikor a nap föl akar a lóra únyi, elő huzza a Hód a dupla pisztót, asztán bele lú a lóba, asztán a ló azon hét megdöglött. Itten a kirá aszongya :

— Urak, mēk kő fognyi eszt a huncvutot, mer eb bizonyosan más kárt is akar tēnyyi, az én fiamat is agyon akarta lūnyi, mer irillētte a sorát.

Mingyá mēkfokták a Hódat, asztán avvá a siralomházba tették hof fölakasszák. Másnap kilenc órakkor késérték az akasztófáhó, asztán mikor oda késérték a sok népség nízste, asztán a Hód aszonta :

— Urak, mindⁿ halálos rabnak szabad az ü mondóját émondanyi, hát nekem is, ha megegennék, amit akarok, hogy megmoⁿhatnám.

A kiráj asz monta, hosz szabacs-csak moⁿgya amit akar. Hát az ü bátya is a Nap, az is ot vót feleségestű. Aszongya a legēső szóvá :

— Tudod-ē, aszongya, kedvezs bátyám, mikor a legēső stációra gyüttünk, a feleségédnek a két hóvdámája utána gyütt asztán aszonta, hom mijeⁿ szép teremtések vattok tik, de a másik aszonta, hom mi haszna vattok ujan szípek, a legēső kaná levestű mēkhasz, ha haza érték. Asztán aki esz másnak megmoⁿgya az térdig küvé vájon.

Akkor térdig küvé vát.

— Szinte mikor a másik stációra gyüttünk, akkor szinte utánnung gyütttek, asztán akkor is aszongya az ēggyik, hom mijeⁿ szíp ép pár teremtés vattok. De a másik aszonta, hom mi haszna vattok ujan szípek, mikor haza érsz asztán a legēső findzsa kávét mégiszod, mēkhasz. Aki pedig esz másnok émoⁿgya, af félig vájon küvé.

Akkor félig küvé vát.

Akkor moⁿta a kirá: *bardon!* de a Hód aszonta :

— Semmi bardon, ha félig vagyok csuff, lēgyek egészen. — Mikor a harmadik stációra gyüttünk, a két hattyu is utánuⁿ gyütt. Az egyik aszonta, hogy mijeⁿ szíp teremtés vattok; de a másik aszonta, hotyha haza érték, osztán ára a paripára ráúsz akkor ul ledop, hosz szörnyü halát hász. Azér vertem ki a kanalat a szádbú, azér törtem össze a findzsát, asztán azér lútem agyon aszt a lovat.

Akkor egészeⁿ kövé vát, asztán ugy égēt mind ész széna bog'gya.

Evvé a kirá nasz szomorúságba lét, asztán az egész városnak, az egész népnek minnek jászúnyi kölletēt. Avvá haza méntek, de nasz szomoruaⁿ, bánták a Hódat, hogy asz cselekētte vele a kirá, de má annak haszna nem vót, mer segitēnyyi sënki nem tudot. Haném mikor a kiráfiu esztendei házas lét, utána két hónapra születēt nekik kégy-gyerék. Écakai mikor má a gyerekek vótak fērtá esztendőssek, tizēnkēt órakkor fóké a kirájnē, asztán aszongya az urának :

— Aluszol-é kedveseim ?

Aszongya : Aluttam, de má nem ászok.

— Tudod-é aszongya, ém mit ámottam.

Aszongya : Ném tudom, ha csak nem mondod.

— Én aszt ámottam, hon nekünk született kégy-gyereünk ; — igaz is — ha mink annak a kégy-gyerekek a nyakát évágnánk asztán ép pohárbo a vérit kifojatnánk, asztán évinnénk oda a te öcsédhő, asztán a kübálvánt avvá a vérré megöntenénk, abbú megin csak ujan embër vóna mind amije vót. De a kiráj aszongya :

— Ó, aszongya, szivem, nē alugyá, nēm ámoc.

De az asszontú nēm marathatott, muszáj vót neki mēktēnnyi. Hát lēvitték ép pincébe a kégy-gyereket, mind a kettőnek évákták a nyakát asztán ép pohárba a vérit kifojatták, asztán évitték ahhó a kübálvánhő, asztá lēöntötte vele az asszony a kübálvánt. Mingyá émút a tūs, asztán a kübálványbú ember lētt ujan min vót. Akkor aszongya neki a kirá fia :

— No, kedves öcsém, gyere haza !

— Nēm mēgyék addig haza, mig mēg nēm mongyátok, hogy én velem mi csinátotok, hogy én ujan embër vagyok min vótam.

De a Nap nēm akarta mēgmondanyi. Hanēm az asszony aszongya, hogy én az éca a asztámottam, hok két kizs gyereünk született ; — igaz is vót, — és ha mink annak a nyakát évágnánk, asztán annak a vérivē lēöntenénk, hát mēgen ujan embër vóna min vótá. Aszt mēktētűk, nēm is sajnálom.

— No, aszongya, mos má émēgyék veleték, hanēm nekēm mutasátok mēg aszt a kégy gyereket.

Mēg is mutatták neki a kégy gyereket a pincébe, asztán ű fokta aszt a kēst, akivē a kégy gyere nyakát évákták, asztán ű évákta a maga kis ujját. Ami vér abbú kifót, mēkkente a két kizs gyerekek a nyakát, asztán abbú megin ujan két kizs gyereket lēt, min vót.

Itt a kirá nagy örömbe lētt, másnap ujra tartott ēl lakodalmat örömbe asztán — most is ének, ha mēg nēm háta.

(Veszprém m. Bakony vid.)

HALASZ IGNÁC.

IZENETEK.

S. J. *Örökséget csinálni* — ez csakugyan nem magyaros kifejezés, nyilván a *főnyereményt csinálni* mintájára termett, de a minta is németes. Magyarosan *megüjtük a főnyereményt és örökséghez jutunk, örökséget kapunk* vagy egyszerűen *örökölünk*. Kazinczy azt is írta : *szerencsét csinálni!*

K. J. Hogy az a hetilap folyvást az anekdotának *poenjéről* beszél ahelyett, hogy a *poentjét* emlegetné (*la pointe*), az csakugyan emlékeztet a félműveltek szokására, akik a közebedet *tábledó*-nak mondják s így a *table d'hôte*-nak szóvégi *t* hangját elsikkasztják s ezzel a franciánál is franciábbak akarnak lenni, mert hallottak valamit harangozni, hogy a franciában a szóvégi *t* betűt nem kell kiejteni (mint mikor a hentes *charcouterie*-t irat ki a táblájára *charcuterie* helyett). A baklövést az is megkönnyítette, hogy csakugyan van »*poen*« is (*le point*), csakhogy az egészen mást jelent.

St. R. Szászsebes. Kérjük dolgozatát megtekintésre.

Beküldött kéziratok. Kemenes P. Szórendi különösségek. — Szilágyi Á. Az ő házuk és az ők házak. — Egri A. A határozó igenév. — Keszthelyi M. A határozó igenév. — Szász F. Székely nyelvemlékek. — Gellén E. Válasz az -ul ül dolgában [tagadó]. — Csúri B. Teleki József mint nyelvész. Sylvester és Donatus. — Kovács A. Egy különös szó. — Pál A.: Növénynevek. — Patyi I.: Különös összetételek. — Borbély Gy. A szegek földje, Göcsej.

Beküldött könyvek. A csiksomlyói főgimn. Értesítője. (Szlávik F. Egy csiks. iskolai dráma.) — Richter A. Emlékirat (a botanikus kert ügyében, Kolozsvár). — Mészöly G. Tinódi S. (Nagykőrös 1906. 2 K). — Mészöly G. Részek Seneca tragédiáiból. (Különny. Kunszentmiklós 1908.) — Bartha J. és Prónai A. Stilisztika a képzők számára (Sz. István társ. 3 K 40 f). — Verő Leó: A beteg Henrik a mondában és költészetben (Bpest, Hedvig I. nyomdája. — Pintér J. A m. nemzet évlapjai a királyság megalapításáig. (Jászberény, Balázs F.) — A hosszufalusi polg. isk. értesítője.

E. A. Tunkelo: Alkusuomen genitiivi I. (Helsinki).

Melich J. Die Namen der Wochentage im Slavischen. (Különny. a Jagič-Festschrift c. gyűjteményből.) — J. Neuhaus: Kleine finnische Sprachlehre (Groos, Heidelberg, 1908). — Saalfeld G. Natur und Muttersprache (különny. 'Mélanges Godefroid Kurth'-ból, Liège).

Megjelent

a Nyelvészeti Füzeteknek újabb három száma:

51. *Batta Béla*: A melléknévi mondat népies használata.
52. *Vass János*: Fejezetek a népnyelv mondattanából.
53. *Dénes Szilárd*: Kossuth, a szónok. — Áruk egy-egy korona.

HELYES MAGYARSÁG. Írta **Simonyi Zsigmond**.

Középiszkolák segédkönyvéül engedélyezve 1908. 94079. sz. a.

Ára egész vászonkötésben 3 K.

Iskolai segédkönyvek. Kiadja Wellisch Béla, Szentgotthárd. (Egy-egy füzet átlag négy ív, ára 60 fillér.)

1. **Simonyi Zs.** *Jó magyarság*, a magyaros írásmód szabályai, szójegyzékkel.
2. **Réger Béla**: A magyar nemzeti irodalom tartalmi ismertetése. A VII. osztály számára.
3. Ugyanaz — a VIII. osztály számára.
4. **Bálint Károly**: Történelmi helynevek és műkifejezések szótára.
5. **Borszay Dávid**: A szóbeli egyenletek megejtése.